

DUBROVNIK I DUBROVAČKI KOTAR
OD BANOVINE HRVATSKE DO TALIJANSKE REOKUPACIJE
(OD RUJNA 1939. DO RUJNA 1941.)

Dr. sc. Franko M i r o š e v i ć
Zagreb, HR

UDK: 94 (497.5 – Dubrovnik) “1939/1941”
Prethodno priopćenje

Primljeno: 8. III. 2010.

U ovom prilogu autor opisuje prilike u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru od uspostave Banovine Hrvatske do rujna 1941. godine. Na temelju dosad objavljene literature i izvora prati razvoj događaja u navedenom kraju opisujući prvenstveno vrlo složene političke prilike koje su u tom kraju postojale u 1940. godini, Travanjski rat i talijansku okupaciju, te uspostavu ustaške vlasti, koja je uslijedila nakon Rimskih sporazuma, sve do mjeseca rujna 1941., kada Talijani reokupacijom u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru ponovno uvode svoju vojnu i civilnu vlast.

Ključne riječi: Dubrovnik, dubrovački kotar, Banovina Hrvatska, Nezavisna Država Hrvatska, talijanska okupacija, Drugi svjetski rat, 1939. – 1941.

UVOD

Prema *Godišnjaku banske vlasti Banovine Hrvatske, 1939.* Dubrovački je kotar obuhvaćao sljedeće općine: Dubrovnik, Janjinu, Konavle, Kunu, Lopud, Mljet, Slano, Ston, Šipan, Trpanj, Zaton i Pelješac. Kotar Dubrovnik imao je ukupno 1038,9 km² površine i 50 199 stanovnika. Od tog broja općina Dubrovnik brojila je 18 765 stanovnika. Dakle, u Dubrovniku je živjelo 37,38% stanovnika kotara. U vrijeme popisa nije se ustvrđivala nacionalnost, već vjeroispovijest. Prema podatcima, rimokatolika je bilo 47 132 (93%), pravoslavni 2342 (4,66%), evangelika 157 (0,31%), muslimana 342 (0,68%), židova 120 (0,2%), a ostalih (nepoznato kojih) 108 (0,2%). Od navedenog broja najviše pravoslavni, židova, evangelika i muslimana bilo je u Dubrovniku, i to pravoslavni 2003, evangelika 130, muslimana 299 i židova 120. Prema tome, u Dubrovniku je živjelo 3,99% pravoslavni, od ukupnog broja u kotaru. Dakle, u ostalim dijelovima kotara bilo je samo 0,67% pravoslavni, 0,2%

židova i 0,59% muslimana. Može se zaključiti da je najviše nekatolika u kotaru bilo u Dubrovniku; ukupno 2612 (5,11%).¹

Budući da se popisom nije ustvrđivala nacionalna pripadnost stanovnika, nacionalna opredijeljenost stanovništva, može se približno odrediti pomoću vjeroispovijesti. Može se pretpostaviti da su oni koji su sebe smatrali rimokatolicima, bili ujedno i Hrvati, a oni koji su se smatrali pravoslavcima, da su bili Srbi. Međutim, takva metoda nije do kraja pouzdana jer su neki rimokatolici u Dubrovniku sebe smatrali Srbima (srbokatolici).² Pokoji musliman mogao se osjećati Hrvatom, ali i Srbinom. U Dubrovniku je bilo i Rusa koji su bili pravoslavci. Ovaj kratak osvrt na vjerske i nacionalne odnose dali smo zbog njegova velikog značenja za objašnjavanje političkih prilika u dubrovačkom kotaru 1941. godine.

Prije početka rata Dubrovnik je bio bogat grad. Za razliku od grada, ostali dijelovi kotara, gdje su živjeli težaci, bili su mnogo siromašniji.³ U Dubrovniku je između dva rata 81% stanovnika radilo u privrednim organizacijama, pa je prema tome to bilo područje dobre zaposlenosti. To su bili aktivni radnici koji su radili u raznim privrednim aktivnostima. Uz navedeno, Dubrovnik je bio jak administrativni centar Zetske banovine, a kasnije i banovine Hrvatske. Činovnici su činili 8,6% aktivnog stanovništva, odnosno 10,6% cjelokupnog stanovništva. Najviše zaposlenih, 10%, bilo je u industriji, ugostiteljstvu i zanatstvu, pa trgovini i prometu 8%. Prema popisu, radnici su u aktivnom stanovništvu imali udio od 17,6% (4803), a radničkog je stanovništva u cjelokupnom stanovništvu bilo 14,2% (7104).⁴

Težaka i ribara je u dubrovačkom kotaru bilo najviše; 58,1% aktivnoga stanovništva, a seosko stanovništvo čini 56,9% cjelokupnog stanovništva. Radnici i težaci čine 75,6% aktivnog stanovništva, odnosno 71% cjelokupnog stanovništva. Zanimanje najvećeg broja stanovnika težaka bilo je vinogradarstvo, maslinarstvo, uzgoj buhača, smokava i rogača. Dubrovnik je bio središte pomorstva južne Dalmacije s dvama vrlo snažnim parobrodarskim društvima, Jugoslavenskim Lloydom i Dubrovačkom parobrodarskom plovidbom. Jugoslavenski Lloyd imao je

¹ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, Zagreb, 1940., 303, 304.

² Trpimir MACAN, "O pristupu srpskokatoličkom fenomenu", *Dubrovnik*, 1-2, 1990., 239. Prema tvrdnji F. Supila, 1894. u Dubrovniku je bilo 500 pravoslavnih Srba i 70-80 Srba katolika te u okolici još nekih desetak.

³ Mira KOLAR, "Osvrt na društveno-ekonomsku strukturu Dubrovnika pred Drugi svjetski rat i položaj radničkog stanovništva za vrijeme Drugoga svjetskog rata", zbornik *Dubrovnik u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941. – 1945.*, Split, 1985., 42.

⁴ M. KOLAR, "Osvrt na društveno-ekonomsku strukturu", 45.

1939. 17 jedinica s 92 217 brt, a Dubrovačka parobrodarska plovidba iste godine imala 51 914 brt s ukupnim prihodom od 24 000 000 dinara.⁵

Dubrovnik je krajem tridesetih godina prošlog stoljeća bio važno bankovno središte na kojem se temeljila snaga dubrovačkoga gospodarstva (Dubrovačka trgovačka banka, Dubrovačka vjeresijska banka, Gradska štedionica, Srpska banka i druge). Uz brodarstvo i banke, Dubrovnik je s okolicom bio važno ugostiteljsko središte s velikim brojem hotela i gostionica, svratišta i konačišta, koje je godišnje posjećivao velik broj turista. U 1939. Dubrovnik je posjetilo 60 334 turista s 484 779 noćenja.⁶

U Dubrovniku nije bila razvijena industrija, pravih tvornica kao da i nije bilo. U tridesetim godinama prošlog stoljeća građevinarstvo se posebno razvija (gradnja vila u Lapadu i Pločama). Godine 1939., kad Dubrovnik ulazi u sastav Banovine Hrvatske, on gubi neke ustanove koje je imao dok je bio u Zetskoj banovini. O stanju u Dubrovniku 1940. Mira Kolar piše: *“Život u Dubrovniku krajem 1939. postepeno poprima sve više ratna obilježja. Povjerenik dubrovačke općine Božo Jambrišak postavljen 25. IX. 1939. našao je financije općine u katastrofalnom stanju. Leteći dugovi grada iznosili su 700.000 dinara, a anuiteti u iznosu od 1,137.137 dinara dospjevali su kod Prve hrvatske štedionice. Na dan 1. veljače 1940. nije bilo novaca za plaće gradskih činovnika, započelo je i s otpuštanjem jednog dijela činovnika. Dana 1. rujna 1940. URSSJ (Ujedinjeni radnički savez sindikata Jugoslavije) na Stradunu organizira demonstracije.”*⁷ Do hrane je bilo teško doći. Njena cijena raste, a broj nezaposlenih je sve veći zbog podbačaja turizma i brodarstva. Početkom 1941. godine uvodi se i racionalizirana opskrba hranom (potrošačke karte za kruh, brašno, šećer), a mlijeku se uvode najviše cijene. Siromašni se sve teže i teže mogu prehraniti. Siromašnima izvjesna sredstva osiguravaju karitativne organizacije koje skupljaju novac od bogatijih. Izvjesna sredstva za prehranu sirotinje izdvajaju i javne burze u Dubrovniku i Splitu.

STRANAČKI ODNOSI UOČI SLOMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U DUBROVNIKU

Nakon parlamentarnih izbora 1938. veliki pobjednik bila je Udružena opozicija čiji je nosilac bio Vladko Maček. Njegova lista dobila je u kotaru Dubrovnik 81,35%

⁵ Isto.

⁶ *Narodna svijest*, 28. III. 1940.

⁷ *Dubrovnik*, 20. IV. 1940. Demonstracije organiziraju tajnik Mjesnog odbora URSSJ Martin Klarić i tajnik mjesne organizacije Stranke radnog naroda Bruno Radeljević.

glasova. U gradu Dubrovniku uspjeh Udružene opozicije bio je nešto manji, oko 70%. Broj glasova koje je dobila vladina lista u Dubrovniku iznosi 68,82% od ukupnih glasova koliko ih je dobila u cijelom kotaru.

Vlast u općinama kotara u apsolutnom iznosu imala je HSS. Tu je vlast stranka osvojila na izborima 1940. godine.⁸ Odnosi unutar organizacije HSS-a u Dubrovniku krajem tridesetih godina prošlog stoljeća nisu bili idilični. Unutar organizacije su postojale frakcije i oštri unutrašnji sukobi. U rukovodstvu je dolazilo do međusobnih trzavica i sukoba koji su proizlazili iz političkih i idejnih suprotnosti. Unutar mjesne organizacije HSS-a izrasta skupina koja se nije slagala s politikom vodstva. Posebno su se suprotstavljale sporazumu Cvetković – Maček. Umjesto Banovine Hrvatske traže slobodnu i nezavisnu državu. Dakle, prihvaćaju ustaške stavove u rješavanju hrvatskog pitanja. Među istaknutim članovima koji se ne slažu s vodstvom stranke su: dr. Josip Baljkas, tajnik mjesne organizacije i načelnik općine, dr. Ante Kačić, dr. Ante Suda, dr. Niko Buško, dr. Ruđero Bracanović, dr. Vicko Svilokos, Frano Vidović, Ilija Vrličak i drugi.⁹

Najistaknutiji član HSS-a u kotaru Dubrovnik bio je Roko Mišetić, narodni zastupnik koji je bio čvrsto vezan uz vodstvo stranke i Vladka Mačeka. Slijedili su ga: Miho Škvrce, inž. Frano Kolumbić, dr. Frano Dabrović, Božo Dabrović, dr. Ivo Nikšić i drugi.¹⁰

Za sređivanje prilika u dubrovačkoj organizaciji HSS dolazi tajnik središnjeg odbora HSS-a Juraj Krnjević. Pozvao ga je predsjednik mjesne organizacije, prof. Frano Kolumbić. Tada su u Dubrovniku postojale tri mjesne organizacije: Pile, Gruž i Grad. Za boravka u Dubrovniku Krnjević se sastao s predstavnicima kotarske organizacije HSS-a i predstavnicima gradskih organizacija. Na intervenciju Krnjevića ujedinjene su tri gradske organizacije u jednu.¹¹ Izabran je novi upravni odbor od 32 člana, a za njegovog čelnika izabran je bio prof. Frano Kolumbić. Izabrana su dva potpredsjednika, Frano Dabrović i dr. Ante Kačić, te dva tajnika, dr. Josip Baljkas i dr. Ante Suda. Blagajnici su bili Ivo Duper i Baldo Crnjak. Na tom sastanku dr. Miho Škvrce predložen je za senatora.¹² Izbor novog rukovodstva bio je kompromisan. No,

⁸ Godine 1940. općinski izbori nisu održani u gradu Dubrovniku već je ban u svibnju 1940. imenovao povjerenika iz reda HSS-a i gradsko vijeće na čelu s dr. Josipom Baljkasom.

⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA), RSUP, SRH, SDS, kutija 1, red. br. 18.

¹⁰ Isto, sig. 013.0.11 – 62, kut. 26.

¹¹ Isto.

¹² *Jutarnji list*, 3. V. 1940.

čini se da su oni koji su svojom politikom više naginjali hrvatskom nacionalističkom pokretu (zvali su ih frankovcima ili domovinskim ustašama) ipak bolje prošli. Uz jednog potpredsjednika imali su dva ključna mjesta u tajništvu stranke. Te su skupine političara javno isticale da im je glavni cilj uspostava samostalne i neovisne hrvatske države odbacujući bilo kakve pregovore i nagodbe sa srpskim političkim snagama u Kraljevini Jugoslaviji.¹³ Prema pisanju Ive Rojnice, frankovci su se distancirali od vodstva HSS-a, i to od 1937. godine, poslije sporazuma u Farkašiću, no ipak su 1938. na parlamentarnim izborima glasali za Mačeka.¹⁴

Kad je Krnjević odlazio iz Dubrovnika, ostavio je poruku članovima i pristašama HSS-a koju je zabilježio dubrovački list *Narodna svijest*, a ona glasi: *“Velika je vaša zadaća, Vi ste na krajnjoj točki naše zemlje. Vi koji čuvate našu djedovinu gdje se ona razvila kroz stoljeća i zato nemojte da nam budu u druge krajeve iz Dubrovnika dolazili glasovi da je Dubrovnik međusobno zavađen i rasparčan i da ta nesloga bude mamac za one izvana da bi zagospodarili našim tлом.”*¹⁵

Banovinska vlast vrlo brzo na području kotara Dubrovnik pristupa reorganizaciji regionalnih uprava, jačanju policije u javnom životu i stvaranju oružane sile u Hrvatskoj seljačkoj zaštiti i Hrvatskoj građanskoj zaštiti. Nastojeći osigurati apsolutnu stranačku prevlast, uprava Banovine u dubrovačkom kotaru provodi reorganizaciju općina, ujedanjuju se općine Konavoska Gruda i Cavtat ne bi li u toj općini pristaše HSS-a imale snažniju većinu. Inače se zna da su bili snažni jugonacionalisti.¹⁶ U Cavtatu je u to vrijeme imala snažno uporište Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ). Ujedinjenje općina provedeno je kako bi se oslabile snage JRZ-a u Cavtatu. Stvaranjem jedne općine u Konavlima je HSS dobio čvršću osnovu. Usporedno s reorganizacijom uprave, banovinska vlast provodi i druge mjere na području javnog života, posebno u prosvjeti, državnoj i općinskoj upravi. Iz navedenih djelatnosti udaljuju se pristalice režimskih i srpskih stranaka, Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS), JRZ-a i Jugoslavenskog nacionalnog pokreta “Zbor” Dimitrija Ljotića.¹⁷

¹³ Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do 1941.*, Zagreb, 2006., 457.

¹⁴ Ivo ROJNICA, *Susreti i doživljaji 1938. – 1945.*, Knjižica Hrvatske revije, München, 1969., 21.

¹⁵ *Narodna svijest*, Dubrovnik, br. 18, 30. IV. 1940.

¹⁶ *Jutarnji list*, 15. V. 1940.

¹⁷ Dušan PLENČA, “Odnos građanskih političkih struktura Dubrovnika prema borbi za nacionalno oslobođenje i socijalni preobražaj (1941. – 1945.)”, zbornik *Dubrovnik u NOB-i socijalističkoj revoluciji*, Split, 1985., 1050. Plenča navodi da je na području kotara Dubrovnik u općinskim

Od uspostave Banovine Hrvatske do početka 1940. godine na području dubrovačke općine otpušteno je 96 namještenika sa 135 članova obitelji. Otpušteni su bili uglavnom Srbi ili Hrvati, pristalice jugonacionalističkih stranaka. Poslije uspostave Banovine Hrvatske u Dubrovniku su prestala djelovati društva: Srpsko humano društvo "Kneginja Zorka", Nova Jugoslavija i Srpska narodna ženska zadruga. Za daljnje obavljanje djelatnosti morale su podnijeti molbe nadležnim organima. Tako Filijala Srpske banke d. d. Zagreb u Dubrovniku i Zadruga Srba privrednika moraju tražiti ponovno odobrenje za rad u Dubrovniku.¹⁸ Navedene mjere snažno će utjecati na koalicijskog partnera HSS-a, Samostalnu demokratsku stranku (SDS), koja tim mjerama nije mogla biti zadovoljna. Ona tada u južnoj Dalmaciji prima u svoje redove pristaše JNS-a i JRZ-a pa tako postaje najjača politička snaga srpskog naroda u južnoj Dalmaciji.¹⁹ SDS na području kotara Dubrovnik do 1940. godine nije imala snažnijeg uporišta.

Dio srpskih političara u Dubrovniku pokušao je osnažiti JNS. U svibnju 1940. u Dubrovniku je održana općinska konferencija JNS. Ona priznaje sporazum Cvetković – Maček, ali traži i garantiranje stvarne ravnopravnosti Srba, Hrvata i Slovenaca. JNS ujedno traži da se na bazi hrvatsko-srpskog jedinstva stvori pouzdan instrument koji će obuhvatiti sve Srbe i Hrvate te obnoviti stari pravac i staru nacionalnu ideologiju. Navedeno nisu prihvatile ostale srpske stranke, a ni društvene i vjerske organizacije.²⁰ Dakle, banovinska vlast ipak u praksi donekle odstupa od svojih demokratskih načela u oblikovanju političkog života.

Uoči rata aktiviraju se u Dubrovniku pristaše ustaškog pokreta. U članku pod naslovom "Nacionalističko-ustaški pokret u Dubrovniku" list *Hrvatski narod* piše da se na teritoriju bivše Dubrovačke Republike ustaški pokret razmahao razmjerom i organizacijom onim časom kad se pokazalo da je sporazum 26. VIII. 1939. najveća zamka koju je ikad Beograd postavio Hrvatima.²¹ Članak ističe da je na čelu pokreta na teritoriju Dubrovačke Republike bio "istaknuti borac za nezavisnu Hrvatsku dr. Stjepo Perić koji se 1937. godine vratio iz emigracije u kojoj je ušao u ustaški pokret gdje

upravama, pravosuđu, stranačkim i društvenim rukovodstvima bilo angažirano 149 intelektualaca, od čega 46 s akademskom titulom doktora. Bila je to, kaže on, neosporno "socijalna elita" koja je davala posebno obilježje dubrovačkom političkom životu.

¹⁸ *Dubrovačka tribina*, br. 43, 26. XI. 1940.

¹⁹ D. PLENČA, "Odnos građanskih političkih struktura", 1051.

²⁰ *Dubrovnik*, br. 19, 11. V. 1940.

²¹ *Hrvatski narod*, br. 72, 25. IV. 1941.

*je uz bok Poglavniku udarao temelje budućoj organizaciji slobodne hrvatske države.*²²

U organizaciji ustaškog pokreta u Dubrovniku pomagali su mu ustaše Ivo Rojnica i Luka Butigan. Oni su imali stalnu vezu s Milom Budakom, dr. Milovanom Žanićem i Slavkom Kvaternikom, koji su im davali instrukcije za političku djelatnost. Odlazili su k njima kriomice u Zagreb i postupno širili pokret u Dubrovniku. U Dubrovnik su dolazili dr. Milovan Žanić i Mile Budak. Članak “Nacionalističko-ustaški pokret u Dubrovniku” objavljen u listu *Hrvatski narod* napisao je dr. Miho Kisić, jedan od istaknutijih pristaša HSS-a u Dubrovniku, koji se priklanja ustaškom pokretu. U njemu se izostavlja uloga Ive Rojnice u nastajanju ustaškog pokreta u Dubrovniku, što je vidljivo iz knjige Ive Rojnice *Susreti i doživljaji (1938. – 1945.)*.²³

Rojničina verzija o početku ustaškog pokreta u Dubrovniku je drugačija od one napisane u navedenom članku. Rojnica tvrdi da je 22. VI. 1938. Mile Budak došao u Dubrovnik i održao sastanak s dvanaesticom Dubrovčana, pristašama ustaškog pokreta. Od dvanaestorice, sjeća se dr. Hermana Katića, prof. Mladena Kaštelana, Luke Butigana, Ivana Čorluke i Tonka Borozana. Na tom sastanku Rojnica je za ustaškog povjerenika u Dubrovniku predložio dr. Hermana Katića, kao intelektualca i Dubrovčanina. Za godinu dana Katić nije uspio u Dubrovniku pokrenuti rad ustaške organizacije, organizirati trojke i njihovu djelatnost. Prilikom jedne posjete Zagrebu u rujnu 1939. godine i sastanka s Budakom, Žanićem i Kvaternikom razgovarali su i o problemima rada na organizaciji ustaškog pokreta u Dubrovniku. Na tom sastanku Budak je Rojnicu predložio za ustaškog povjerenika, što on nije odmah prihvatio, već predložio dr. Stijepa Perića. To Budak nije prihvatio davši mu papir na kojem je bio tekst ustaške zakletve, rekavši: *“Idi i organiziraj Pokret u trojke. Rat je počeo. Dolazi naše vrijeme, Jugoslavija se ruši, stvara se Nezavisna Država Hrvatska.*”²⁴

Vrativši se u Dubrovnik, Rojnica je započeo s organizacijom trojki i primanjem novih članova koji su polagali ustašku prisegu. Održavao je stalnu vezu s Budakom koji mu je dostavljao upute i letke preko povjerljivih osoba. Najbliži Rojničini

²² D. PLENČA, “Odnos građanskih političkih struktura”, 1051.

²³ Bez obzira na sve, ipak je u članku dr. Kisića trebalo spomenuti ulogu Ive Rojnice u stvaranju ustaške organizacije i razvoja ustaškog pokreta u Dubrovniku. Godine 1939. počeo je organizirati ustaške trojke i bio je prvi ustaški stožernik. Inače, u svojoj knjizi Rojnica nema pohvale za Perića, navodi da je Mile Budak za njega naveo da nije ustaša ni emigrant, a Rojnica dodaje da se bavio švercom papira za cigarete.

²⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 26, 27.

suradnici bili su Luka Butigan i prof. Mladen Kaštelan. Prve dvije trojke u Dubrovniku, po tvrdnji Rojnice, osnovane su i započele s radom krajem 1939. i početkom 1940. godine. Prve trojke ustašku su prisegu položile u odvjetničkoj kancelariji dr. Mihe Kisića, gdje je inače radio Luka Butigan kao namještenik. Zanimljivo je ustvrditi da je za rad trojki znao načelnik grada Dubrovnika, dr. Josip Baljkas, koji je bio prvi tajnik mjesne organizacije HSS-a u Dubrovniku.²⁵

Prema Rojničinoj tvrdnji, članovi trojki dijelili su letke i brošure pouzdanim osobama nastojeći pomoću njih širiti ideologiju ustaškog pokreta. U tome su im pomagali, kaže Rojnica, članovi Križarskog bratstva u Dubrovniku, isusovac, otac Perica i Pero Kojaković, čelnik Križarskog bratstva u Župi Dubrovačkoj. Osim Župe, ustaška organizacija širi se u Mandaljeni, gdje je, uz pomoć župnika don Mihe Arbolića, ustašku prisegu pred Rojnicom položilo dvanaest ljudi.²⁶ Izvješćujući Budaka prilikom posjeta Zagrebu, Rojnica stanje ustaškog pokreta u Dubrovniku ocjenjuje vrlo pozitivno, ističući jake oslonce koje ima u Križarskom bratstvu, isusovcu, ocu Perici, prof. Kaštelanu i Anti Breškoviću te mnogim odvjetnicima, profesorima, ravnateljima škola, ravnatelju Gradske kavane i zamjeniku Prve hrvatske štedionice u Dubrovniku. Iznenađuje veliki broj odvjetnika koji u to vrijeme ulaze u ustaški pokret (oko devet). Po povratku iz Zagreba, ustaške se organizacije šire po Dubrovniku, čak i u redovima časnika jugoslavenske vojske (potporučnici Miro Radić i Nikola Lauc, kapetan Lilić, poručnik Mario Šegvić i drugi).²⁷

Ban Ivan Šubašić je na Dan sv. Vlaha, 3. II. 1940. stigao u Dubrovnik. Tom prilikom, prema tvrdnji Rojnice, dubrovački ustaše namjeravali su izvršiti atentat na njega. Savjetuju se u svezi s tim s Budakom, kaže Rojnica. On im to nije odobrio pa su od atentata odustali. Inače su mu ustaše u Dubrovniku napravili više neugodnosti zbog kojih je iznenada napustio Dubrovnik.²⁸

²⁵ Rojnica kaže da je svaka trojka imala svog vođu, a po njihovom ustrojstvu vođa je znao tko su ostala dvojica, ali ovi nisu znali jedan za drugoga. Svaki posao koji je trebalo obaviti, izvršila bi ga dvojica: zapovjednik s još jednim članom trojke. Zapovjednici trojki bili su u vezi s prof. Mladenom Kaštelanom ili Lukom Butignom, a ovi s povjerenikom Rojnicom. Rojnica tvrdi da od dr. Josipa Baljkasa, gradonačelnika Dubrovnika, ništa nisu krili jer je pripadao po *“političkoj koncepciji desnom krilu HSS-a čija je karakteristika bila državotvornost i formiranje hrvatske države”*. I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 29.

²⁶ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 29, 30.

²⁷ Isto, 44.

²⁸ Dubrovački ustaše banu su napravili više neugodnosti. Kuda je prolazio, ispisali su protudržavne parole i ustaške lozinke, a prilikom smotre od 67 barjaktara samo su mu tri odasla počast. U

DUBROVNIK I DUBROVAČKI KOTAR
U VRIJEME TRAVANJSKOG RATA I TALIJANSKE OKUPACIJE

Događaji od objave rata do talijanske okupacije

Banovinska vlast u kotaru Dubrovnik nastojala je provoditi mjere nadležnih organa dok državi prijete agresija od strane sila Osovine. To je bilo očito nakon državnog udara 27. III. 1941., kojim se ruši vlada Cvetković – Maček, kao i demonstracija protiv pristupa Trojnom paktu. Načelnici nekih općina ulažu velike napore u ostvarivanje potpune mobilizacije kojom bi se osnažila vojna moć zemlje. Međutim, neki načelnici općina u kotaru čine sve da tu mobilizaciju onemoguće. Tako tajnik općine Grude – Cavtat Ivo Memed uništava mobilizacijski popis općine. Memed je, po tvrdnji Rojnice, bio prisegnuti ustaša.²⁹

Dr. Ante Buć u Dubrovniku je isljednicima Organa za zaštitu naroda (OZNE) 1945. godine izjavio da su ga kao predsjednika Okružnog suda u Dubrovniku zabrinjavale vijesti koje su se širile gradom u doba provođenja mobilizacije, o tome da se Hrvati ne pozivaju u vojsku i da se na njihovu adresu “*upravljaju uvredljive aluzije i prijete se da su pojedini četnički odredi počeli obilaziti po kotaru te sakupljaju istaknute Hrvate.*”³⁰ U svezi s navedenim, vojnički odred četnika uhitio je u Stonu pun autobus uglednih Hrvata i poveo ih u Dubrovnik. Na sreću, svi uhićeni su pukim slučajem izbjegli smrt. U toj hajci trebao je biti uhićen i dr. Stijepo Perić, koji se u to vrijeme nalazio u Trstenom, mobiliziran u oružništvu. Saznavši za navedenu četničku ekspediciju, Perić se je na vrijeme sakrio. Narod je tim pojavama bio zabrinut, kao i vijestima koje su širili vojnici povratnici s fronta, da je u Hercegovini stanje vrlo napeto i da se mnogi vojnici Hrvati uhićuju i maltretiraju.³¹ Oni koji su to radili, smatrali su da Hrvati sabotiraju vojne aktivnosti, što nije bila istina. Istina je upravo to da neki vojni zapovjednici nisu htjeli primiti Hrvate koji su se dragovoljno javljali u vojsku. Jedino ustaše nisu bili za obranu države očekujući njenu što bržu propast.

Na dan napada Njemačke na Jugoslaviju u Dubrovniku se održavaju vojne vježbe civilne zaštite. Za bombardiranje Beograda Dubrovčani su doznali putem radijskih vijesti.³² Mato Jakšić u svojoj knjizi Dubrovnik 1941. tvrdi da je 6. IV. bombardiran i

konavoskim školama skinute su slike kralja.

²⁹ HDA, RSUP, SDA, kut. 26, fond 1561, serija 01 3.0.8.-013.0.14.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 52.

Dubrovnik ističući da su nad Gružom, Pilama, Pločama, Kanalom i Zatonom pale prve bombe koje su bacili talijanski avioni.³³ O bombardiranju Dubrovnika piše i Rojnica tvrdeći da su talijanski avioni 15. i 16. IV. 1941. bombardirali Dubrovnik.³⁴ Pristaše ustaškog pokreta u Dubrovniku slušaju 8. IV. 1941. radijsku postaju Firenza, na kojoj je govorio dr. Ante Pavelić. U tom govoru uputio je proglas hrvatskom narodu apelirajući na puni red i disciplinu kod kuće i u vojsci.³⁵ Ivo Rojnica u svojoj knjizi *Susreti i doživljaji (1938. – 1945.)* o tome piše: “Ovdje Glavni ustaški stan. Trnci me prolaze. Ne znam da li sanjam, da li sam budan ili lebdim negdje u zraku. Ne vjerujem sam sebi. Sve je istina. Velika istina, koju smo godinama očekivali.”³⁶

U vrijeme prvih travanjskih dana rata Hrvatska seljačka zaštita (HSZ), koja je prema nekim procjenama u južnoj Dalmaciji imala oko 1500 naoružanih zaštitara, u punoj je aktivnosti.³⁷ HSZ je bila organizacija HSS-a. Međutim, po svemu sudeći, njeno vodstvo i članovi u pojedinim općinama bili su pod velikim utjecajem onih članova HSS-a koji su bili skloni ustaškom pokretu. Osvrćući se na ulogu HSZ-a u dubrovačkom kotaru, Ivo Rojnica piše.: “U Dubrovniku nije postojala organizacija ni seljačke ni građanske zaštite, kao što je to bio slučaj u ostalim našim krajevima, napose u gornjoj Hrvatskoj. Međutim, postojala je organizacija Hrvatski junak. Kad su biskupi uklonili dra Ivu Protulipca s vodstva Križara, koje je on osnovao, mnogi su pristupili Junaku.”³⁸ O ovoj Rojničinoj tvrdnji nema podataka u ostaloj literaturi, a ni u dosad dostupnim izvorima, pa je ne možemo prihvatiti kao točnu.

HSZ se posebno isticala u razoružavanju vojnika jugoslavenske vojske koji su dolazili s frontova. Zaštitari su čuvali razne objekte. U njoj su bili angažirani najviši čelnici HSS-a u Dubrovniku – dr. Roko Mišetić, narodni zastupnik i načelnik općine Ston Niko Buško. Kao oružana sila do dolaska okupatorske vojske, HSZ je uvelike pridonijela bržem konsolidiranju ustaške vlasti kad se ona uspostavljala zajedno sa činovničkim aparatom kotara i općina na području južne Dalmacije. Dolaskom okupatorske vlasti prestaje funkcioniranje HSZ-a, ali ne i upravnih organa kotara i općina.

³³ Mato JAKŠIĆ, *Dubrovnik 1941.*, Beograd, 1966.

³⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 57.

³⁵ HDA, RSUP, SDS, kut. 26, fond 1561, sig. 01 3.0.8.

³⁶ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 52.

³⁷ Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, knj. 2, Zagreb, 1974., 143 – 169.

³⁸ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 47.

U vrijeme Travanjskog rata stanovništvo dubrovačkog kotara zahvaća svojevrсни defetizam. On se očituje djelovanjem elemenata koji priželjkuju slom Kraljevine Jugoslavije, poplavom crnoburzijanaca (krijumčara i švercera), a i dezerterstvom. Da spriječi navedene pojave, načelnik dubrovačkog kotara, u duhu naredbe bana Šubašića, izdaje naredbu da se regruti obvezno odazovu mobilizaciji te da se oni koji rade protiv države, uhićuju i sude te da će svatko tko se ne odazove pozivu, odgovarati po zakonu.³⁹ Ali što je to vrijedilo, kad je država već bila u rasulu.

Na Veliki četvrtak, 10. travnja 1941. godine u Zagrebu, Slavko Kvaternik preko zagrebačke radijske postaje proglašava Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH). Poslije njegova govora Vladko Maček također daje izjavu preko iste postaje kojom poziva hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava. Poziva i sve pristaše HSS-a koji su na upravnim položajima, sve kotarske predstojnike i odbornike, općinske načelnike i odbornike neka iskreno surađuju s novom narodnom vladom.⁴⁰ Navedene vijesti slušali su i Dubrovčani. O tome Rojnica piše sljedeće: *“Na Stradunu čestitanje, ljubljenje, opće veselje.”*⁴¹ Spomenuti dr. Ante Buć o proglašenju NDH kaže da ga je stanovništvo Dubrovnika u prvi mah s priličnim zadovoljstvom primilo *“jer je to došlo kao olakšanje poslije potpunog ratnog poremećaja, poslije opetovanog bombardiranja grada te poslije more koja je ležala u dušama Hrvata uslijed držanja četnika. Međutim, velikog oduševljenja nije bilo jer je tu stajao stoljetni mrski dušmanin Talijan, koji je u prvim danima htio pokazati svoju silu i ponašao se kao apsolutni gospodar.”*⁴²

Ubrzo nakon proglašenja NDH sastaje se u Dubrovniku ustaško čelništvo grada. Uz Rojnicu bili su: prof. Mladen Kaštelan, Luka Butigan, dr. Herman Katić i Frano Banić. Na tom sastanku, kaže Rojnica, nisu donesene nikakve odluke zbog straha od intervencije snaga jugoslavenske vojske i naoružanih Srba. Sutradan je, kaže Rojnica, on sam posjetio zapovjednika dubrovačkog redarstva dr. Bubića, zamjenika zapovjedništva oružnika kapetana Matešića i prof. Maksa Miloševića, zapovjednika obrane Dubrovnika. Rojnica od njih traži priznavanje uspostave NDH i suradnju s ustaškim vodstvom u Dubrovniku. Svi s kojima je razgovarao, prihvatili su njegov zahtjev, a zapovjednik redarstva pristaje i na polaganje ustaške zakletve.⁴³ Tvrdnjama koje Rojnica navodi može se vjerovati jer je iz svih podataka vidljivo da su ustaše

³⁹ Arhiv Vojno-istorijskog instituta, Beograd, 308 2/1.

⁴⁰ *Hrvatski narod*, 10. IV. 1941; *Hrvatski dnevnik*, 13. IV. 1941.

⁴¹ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 55.

⁴² Isto, 55, 56.

⁴³ *Hrvatski narod*, 284, 20. XI. 1941.

skoro legalno preuzeli vlast u svoje ruke, bez ikakvog otpora, budući da su imali dosta jak oslonac u desnom krilu HSS-a.

Prva mjera koju su ustaše u Dubrovniku uvele bila je da se Srbi stražari povuku s terena i dovedu u upravu, a stražari Hrvati upute na teren i spriječe moguću pobunu. Vojnici Srbi povučeni su u vojarnu, a zapovjedništvo nad vojskom izvan Dubrovnika predano je, kako Rojnica kaže, naredniku vodniku Špiri koji je bio ustaški pouzdanik.⁴⁴ Dubrovački ustaše bojali su se mogućeg iznenadnog dolaska jugoslavenske vojske u Dubrovnik, koja bi uhitila tamošnje ustaško vodstvo i likvidirala ga. Bojali su se da se u Dubrovniku ne ponovi događaj iz Čapljine. Na Veliki petak, 11. IV. 1941. u Čapljini su ustaše preuzeli vlast. Tu su plijenili i zaustavljali sve transporte određene za vojsku koji su se kretali od Mostara prema Trebinju ili Dubrovniku. Ustaše su u Čapljini razoružali i jugoslavensku vojsku koja se kretala od Mostara prema Trebinju i obratno. Da se ustaše spriječe u njihovim namjerama i da se uspostavi promet na tom području, iz oficirske škole u Bileći upućeno je vlakom oko 180 dobro naoružanih pitomaca pod vodstvom Milana Janketića. O njihovom dolasku ustaše su bili obavješteni pa su ih napali kod postaje Krupa (Dračevo). Nakon što su jugoslavenski vojnici svladali tu prepreku, nastavili su napredovanje. U Gabeli su zauzeli poštu i željezničku postaju, a jedna skupina od stotinjak vojnika uputila se prema Strugama i na putu palila sela, pljačkala i ubijala nevino stanovništvo. Osim sela Struge, popalili su i selo Goricu, Grabovinu i ubili dvoje ljudi. Kad su dobili pojačanje, 14. IV. osvojili su Čapljinu, u kojoj su također palili, pljačkali i ubijali. Računa se da je u ovoj zločinačkoj vojnoj akciji uhićeno oko 140, ubijeno 20 i ranjeno sedmoro ljudi.⁴⁵

Situacija za ustaše u Dubrovniku nije bila povoljna. Doznalo se da je iz Trebinja izdan nalog vojsci da 14. IV. 1941. krene prema Dubrovniku iz pravca Trebinja i Cetinja.⁴⁶ Međutim, do toga nije došlo. Kapitulacija jugoslavenske vojske bila je na pomolu. U noći između 16. i 17. IV. stigla je u Dubrovnik naredba da se prekida davanje otpora neprijatelju te da se sva skladišta sačuvaju i netaknuta predaju neprijateljskoj vojsci. Nekoliko rezervista iz komande mjesta 17. IV. 1941. spalilo je najveći dio strogo povjerljive arhive, osobito one u kojoj se nalazila evidencija komunista. Očevidac tih događaja Mato Jakšić tvrdi da su putevi prema Dubrovniku

⁴⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 56.

⁴⁵ HDA, fond Velika župa Dubrava (1502), sig. 17711.

⁴⁶ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 58.

bili puni automobila, motocikala, oružja, vojnika i oficira raznih rodova koji su iz svih pravaca bez reda išli prema istoku, Crnoj Gori. Njemačka i talijanska vojska nadirala je iz svih pravaca prema Dubrovniku.⁴⁷ Rojnica pak tvrdi da su u Dubrovniku 17. IV. 1941. godine prilikom povlačenja jugoslavenske vojske izvještene hrvatske zastave, a da su hrvatske jedinice i redarstvo održavale red i mir te ujedno razoružavale vojnike i smještale ih u komandu mjesta. U ovim aktivnostima uvelike su bili angažirani dubrovački omladinci, ponajviše srednjoškolci. Oni su puškama čuvali vojne objekte u Dubrovniku. Mnogi od njih bili su članovi Križarskog bratstva. Niz Srba u Dubrovniku blagonaklono je prihvatio ustašku vlast i na svojim trgovinama i kućama izvjesio hrvatske zastave.

Talijanska okupacija

Dana 17. IV. 1941. poslije podne ušao je u Dubrovnik prvi njemački, a odmah zatim i talijanski motorizirani odred. Dočekao ih je gradonačelnik Baljkas. Jedni i drugi istakli su zastavu svoje države na općinskoj zgradi, Kneževom dvoru.⁴⁸ Nijemci su u gradu zaposjeli strateške položaje (Žarkovica, Srđ, Lapad do Rijeke Dubrovačke) i nisu se miješali u civilnu vlast. Na zidovima zgrada istaknuti su plakati o uvođenju kapitulacije. Zapovjednik talijanske vojske general Pafundi posjetio je dubrovačkog načelnika. U pozdravnom govoru je istaknuo: *“Gospodine načelniče, mi smo došli u Hrvatsku kao prijateljska i saveznička vojska. Jugoslavija je razbijena i uspostavljena je NDH. Imam nalog od Ducea da surađujem s hrvatskim vlastima i da budem pri ruci oko održavanja reda i mira. Naš boravak ovdje prolazne je naravi.”*⁴⁹ Međutim, nije to bila iskrena izjava. Talijani su, što će se vrlo brzo vidjeti, u Dubrovniku i dubrovačkom kraju namjeravali ostati te čak ovaj dio Hrvatske anektirati Italiji. Navedeno je jako zabrinulo dubrovačke ustaše. Bojali su se da NDH ne izgubi Dalmaciju pa i Dubrovnik.

Nijemci u Dubrovniku nisu dugo ostali. Nakon nekoliko dana su se povukli iz Dubrovnika ostavivši ovaj dio Hrvatske interesnoj sferi Kraljevine Italije. Od tada se u Dubrovniku sve više osjeća talijanski pritisak. Talijani bez dopuštenja hrvatskih vlasti u Dubrovniku traže od vlasnika trgovina da istaknu i talijanske zastave. Iz dana u dan odnosi s Talijanima se pogoršavaju. Oni se ponašaju kao okupatori, a ne saveznici. Početkom svibnja zabranjuju isticanje hrvatskih zastava.

⁴⁷ M. JAKŠIĆ, *Dubrovnik 1941.*, 115.

⁴⁸ Isto, 13, 15.

⁴⁹ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 58.

Ustaše se nakon dolaska okupatorske vojske okupljaju i organiziraju. U Kneževom dvoru okupili su se: dr. Ivo Perić, Ivo Rojnica, dr. Ante Suda, dr. Josip Baljkas, dr. Vicko Svilokos, dr. Ruđer Bracanović, dr. Miho Kisić, dr. Vlaho Buško, dr. Bogica Pavlović, dr. Antun Buć (predsjednik Okružnog suda), Tomislav Sabungnach (predsjednik Kotarskog suda), prof. Mladen Kaštelan, Alija Šuljak, Antun Borozan, Ivo Karlović (kateheta), Karlo Smith, franjevac o. Perović, Tomica Tomašić, Bernardin Sokol, Đuro Krečak (župnik), Baldo Crnjak, Niko Fantela (vojni svećenik), Luka Butigan i Niko Koprivica.⁵⁰ Bili su to najistaknutiji ustaše u gradu, koji će nakon potpisivanja Rimskih ugovora preuzeti i vlast u Dubrovniku. Najveći broj navedenih osoba pripadao je do tada desnom krilu HSS-a pa se može pouzdano ustvrditi da su oni uvelike pridonijeli tomu da se ustaška vlast u Dubrovniku uvela bez ikakvih poteškoća. Većina navedenih osoba sa zvanjem doktora bili su dubrovački odyjetnici.

Pitanje Dubrovnika i granice između Italije i NDH prvi je put pokrenuto u Beču (21. IV.) na pregovorima između von Ribbentropa i grofa Ciana, a nastavljeno pregovorima u Ljubljani (25. IV.) između Pavelića i Ciana. Pregovorima prisustvuju i ustaše iz Dalmacije, a među njima je bio i dr. Stijepo Perić. Ciano tada odustaje od Dubrovnika pa je time pitanje Dubrovnika bilo riješeno. Grad je trebao ostati u granicama NDH. Prije potpisivanja Rimskih ugovora Pavelić i Mussolini razgovarali su u Tržiću (Monfalcone). Na tim pregovorima u svezi s Dubrovnikom potvrđeno je ono dogovoreno u Ljubljani, s time da je Mussolini obećao Paveliću predaju uprave organima NDH i zadržavanje okupacije samo izvan anektirane zone, tj. *“samo u skladu s hrvatskim željama.”*⁵¹

Još prije potpisa Rimskih ugovora o granicama Talijani su pokupili svo oružje koje su preuzeli od ustaša uputivši ga brodovima u Italiju, iako su prethodno, prilikom preuzimanja tog oružja, svečano obećali da će ga pohraniti u mjestu i vratiti kad budu odlazili. Skupljali su i druge predmete po gradu kako bi ih odnijeli. Pokušali su odnijeti i Meštrovićev reljef kralja Petra I. Karađorđevića koji je bio postavljen na ulazu u grad, kod vrata Pila. Općina se tome usprotivila pa je ipak ostao u Dubrovniku, ali u spremištu. Hranu koju su iz skladišta uzeli, a kojom je stanovništvo uvelike oskudijevalo, prodavali su kriomice krijumčareći i tako zarađivali. Prodavali su i zaplijenjene automobile bjegunaca iz Beograda i Sarajeva. Iz

⁵⁰ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, zbornik 2, 136.

⁵¹ Neva SCOTTI, “Talijanski okupacijski sistem na dubrovačkom tlu”, zbornik *Dubrovnik u NOB- i socijalističkoj revoluciji*, Split, 1985., 1025.

gruške luke odvezli su nakon Rimskih ugovora više nakrcanih parobroda razne robe i materijala.⁵²

Rimski ugovori potpisani su 18. V. 1941. godine. Njima je NDH pripala II., od Talijana demilitariziranoj zoni, u kojoj se formira Velika župa Dubrava s oblasnim kotarevima koje čine: Dubrovnik, Bileća, Čapljina, Gacko, Ravno, Stolac i Trebinje te kotarska oblast Pelješac (sjedište Janjina). Središte Velike župe Dubrava bio je Dubrovnik. Pod vlašću Italije ostala je anektirana zona Konavli, a granica je prolazila pokraj mjesta Grude koje se našlo u anektiranoj zoni. Talijani su ipak u Dubrovniku zadržali generalni konzulat, zapovjedništvo pješadijske divizije “Marche” i još neke ustanove, primjerice zapovjedništvo XV. bataljona kralj. karabinjera te talijansku vojnu komandu u Cavtatu.⁵³ Odmah nakon potpisivanja Rimskih ugovora prestala je talijanska okupacija na onom dijelu Dalmacije koji je pripao NDH. Primopredaju vojničke i građanske vlasti, ne samo u Dubrovniku već i na cijelom području kasnije Velike župe Dubrava, potpisali su dana 23. V. 1941. zapovjednik talijanskog korpusa general Pentimali i stožernik Ivo Rojnica u zgradi “Dubrovačke plovidbe” koja se nalazila na Stradunu. Ugovor je, između ostaloga, sadržavao tvrdnju da se talijanska vojska nalazi na suverenom području Hrvatske kao gost i da će biti na raspolaganju NDH u slučaju potrebe pri organiziranju njene vojničke i civilne vlasti.⁵⁴ Ivo Rojnica tvrdi da je tog dana ponovno uspostavljena hrvatska država na ovom prostoru te da veselju nije bilo kraja kad je hrvatska trobojnica zavijorila gradom na službenim i privatnim zgradama.

Kad je već bila utvrđena granica između Italije i NDH, dana 2. VI. 1941. skupinu Konavljana primio je poglavnik Ante Pavelić. Cilj njihova dolaska bio je da Konavli ostanu jedinstveni u okviru NDH te da ih ne dijeli granica između Italije i NDH. Konavljani su Poglavnika pozdravili kao “*vjerni sinovi pitomih Konavala*”, izražavajući “*čuvstva zahvalnosti prema Bogu, Vama i velikim saveznicima radi velike tečevine, kao što su i vanredno žarke molitve njihove, štoto se iz 10.000 konavoskih srdaca svakdanjo uzdižu Bogu da nam ovu najdragocjeniju tečevinu čuva i blagoslovi u svakom napretku vodi, a da vas kao tvorca i kormilara prosvjetljuje snagom i bistrinu vodi.*” Konavljani su izrazili veliko ushićenje zbog uspostave NDH te su iskreno uvjereni da je poduzeto sve što je u ljudskoj moći da hrvatska država sačuva i zadnji kutić koji nastanjuju

⁵² HDA, RSUP, SDA, fond 1561, kut. 1, br. 18.

⁵³ N. SCOTTI, “Talijanski okupacijski sistem”, 1027, 1028.

⁵⁴ Hrvoje MATKOVIĆ, *Hrvatski kralj Tomislav II vojvoda od Spoleta*, Zagreb, 2007., 239 – 243.

Hrvati, ali “*našu radost i radost onih koji su nas poslali muti tužna vijest da će se od živog tijela Konavala otkinuti jedan dio i biti pripojen kojem nikad nije pripadao.*” Konavljani ponizno mole Poglavnika da, putem komisije koja će obaviti razgraničenje sa susjednom Italijom, poduzme sve da se spasi od Konavala što se daje spasiti. Na kraju ga mole da, ako je ikako moguće, spasi Konavle da ostanu u jednoj cjelini, a Konavljani će mu ostati vječno zahvalni. Poglavnik im je obećao da će učiniti sve da se “*stvar pravedno riješi*”.⁵⁵ Zna se da ništa nije riješio i da je ostalo onako kako je ustvrđeno Rimskim ugovorima. U članku “Poglavnik primio izaslanstvo iz Konavala, istočnog dijela dubrovačkog kraja” ne navode se imena članova delegacije, osim imena don Dušana Mičića, kanonika i dekana, koji je bio i poslanik kotorskog biskupa i administratora Dubrovačke biskupije Butorca. Milica Bodrožić, autorica članka “O ustašama i četnicima u dubrovačkom kraju 1941. – 1944. godine” navodi da je skupinu Konavljana vodio Ivan Trojanović.⁵⁶

Nakon Rimskih ugovora, dana 30. V. 1991. *Hrvatski narod* objavio je člančić pod naslovom “Uloga Dubrovnika u NDH”. U njemu se ustvrđuje da je Dubrovnik ušao u novo razdoblje svoje povijesti usko vezan sa životom hrvatskog naroda i da tu ima sve mogućnosti biti učiteljem cijelog naroda u jednom umijeću – pomorstvu i pomorskom gospodarstvu, te da nastavi kontinuitet tamo gdje je prekinut za Napoleonova osvajanja. Zadaću Dubrovnika pisac vidi u obnovi hrvatske trgovačke mornarice. Iz članka se može zaključiti da pisac ne zna da su Rimskim ugovorima Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od hrvatskih luka ostale samo dvije: Gruž i Metković. Stoga se može postaviti pitanje je li se ta uloga mogla realizirati, kad je gotovo čitav sjeverni i srednji Jadran bio otkinut iz sastava hrvatske države.

Dva su bila osnovna zadatka koja su ustaše u dubrovačkom kotaru trebali izvršiti; organizirati oružane snage i preuzeti civilnu vlast. Kad su Talijani ustašama u Dubrovniku predali vlast 23. svibnja 1941. godine, istoga dana u Dubrovnik stiže general hrvatske vojske Ivan Prpić s ustaškim zapovjednikom za Bosnu i Hercegovinu Ivanom Francentićem i ravnateljem oružništva u Sarajevu Franjom Vidasom.⁵⁷ O

⁵⁵ *Hrvatski narod*, br. 109, 3. VI. 1941.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Ivan BAGOJE, “Konavli u prvoj godini oslobodilačke borbe”, zbornik *Dubrovnik u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941. – 1945.*, Split, 1985., 1006 – 1007. Ivan Trojanović bio je istaknuti član HSS-a i narodni zastupnik 1925. godine. Kad je Radić zaključio sporazum s Pašićem, on napušta Radića zajedno s dr. S. Bućem i formira novu stranku – Hrvatski seljački republikanski savez. Ta će politička organizacija 1926. pristupiti Hrvatskoj federalističkoj seljačkoj stranci.

njihovom dolasku u Dubrovnik *Hrvatski narod* piše da je 23. V. 1941. Dubrovnik doživio najveće slavlje koje će pamtili u svojim višestoljetnim analima. Nepregledno mnoštvo iz Dubrovnika i okolice dočekalo je predstavnike hrvatske države s neopisivim oduševljenjem. Dubrovnikom su se neprestano razlijevali gromki poklici NDH, Poglavniku i hrvatskoj vojsci.

Svečanost dočeka održana je pred Kneževim dvorom, na kojoj su govorili Ivo Rojnica, ustaški stožernik, načelnik grada dr. Josip Baljkas i general Ivan Prpić. Rojnica je istaknuo da je kroz vjekove Dubrovnik primao mnoge vojske, ali da ovaj put *“iskreno i srdačno prima sina svog naroda, predstavnika Poglavnika i naše vojske u kojoj gledamo sigurnu današnjicu i nadu u ljepšu budućnost.”* Načelnik Baljkas je, između ostalog, rekao da su Dubrovčani sretni što u svojoj sredini vide predstavnika hrvatske vojske, kao jedno od jamstava svoje budućnosti. General Prpić Dubrovčanima ističe da je zapovijed da pođe u Dubrovnik primio od vojskovođe Kvaternika u sporazumu s talijanskom okupatorskom vojskom te preuzme Dalmaciju i Hercegovinu. Svakog govornika prisutni su pozdravljali klicanjem Poglavniku, NDH i hrvatskoj vojsci. Zapovjednik oružništva Franjo Vidas dao je izjavu novinaru u kojoj je istaknuo da je oduševljen spontanom dočekom na cijelom putu od Mostara do Dubrovnika. Automobile, kuda god su prolazili, narod je, piše novinar, zasipao cvijećem.⁵⁸ Čudan je bio taj skup koji je slavio slobodu i snagu svoje vojske, a neposredno nakon završetka svečanosti hrvatsko je poslanstvo, zajedno s talijanskim majorom Puom, krenulo u talijansko zapovjedništvo Dubrovnika na poklonstvo. Kao da su svi bili zaslijepjeni i kao da nisu vidjeli svu farsu navedenog čina, odnosno da se nije radilo o slobodi i nezavisnosti, već o pravoj okupaciji. Narod dubrovačkoga kraja i ustaška vlast imat će u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru toliko slobode koliko im Talijani budu dali.

Nakon navedene primopredaje u Dubrovnik je trebao doći i odred hrvatske vojske, što najavljuje list *Hrvatski narod* u broju 104 od 27. V. 1941. godine. U najavi se navodi da u Dubrovnik zasad dolazi jedna satnija kojoj Ustaški stožer i hrvatsko građanstvo spremaju svečani doček. O tome je izviješteno građanstvo ovim proglasom: *“Ustaše i omladino hrvatska! Hrvatice i Hrvati Dubrovnika i okolice! Država Hrvatska je ponovno uskrsla i stoji pred nama kao stvarnost. Vjera u njezin osnutak i uspostavu je prožimala um i srce naših najboljih muževa, majki i djece kroz stoljeća... Najveći naš sin Poglavnik Dr. Ante Pavelić uspio je svojim izvanrednim*

⁵⁸ *Hrvatski narod*, 102, 25. V. 1941.

političkim sposobnostima i požrtvovnošću ukloniti i zadnju 22-godišnju srpsku tiraniju, tumačeći želje i osjećaje cijelog hrvatskog naroda, privolom i pomoću naših velikih prijatelja Adolfa Hitlera i Benita Mussolinija, stvoriti Nezavisnu Državu Hrvatsku.” U proglašenju se najavljuje dolazak vojske 28. svibnja. Od građana se traži da okite domove hrvatskim zastavama te da izvanjski pokažu svoju ogromnu sreću što pozdravljamo svoju vojsku u svojoj slobodnoj domovini. Na kraju proglašenja se ističe da se najstrože zabranjuje Srbima i Židovima isticati zastave. Uz navedeni proglas stoji bilješka “Razumjet će ustaški govor” u kojoj stoji: “*S obzirom na revolucionarne metode koje primjenjuje Ustaški stožer u duhu ustaških načela, nastala je reakcija među našim ljudima koji se još uvijek ne mogu uživjeti u nastalo novo stanje. Nadamo se da će silom prilika *razumjeti ustaški govor*, kako je rekao Poglavnik.*” Prema vijesti koju donosi list *Hrvatski narod* u br. 106 od 29. V. 1941. godine, hrvatska vojska je stigla u Dubrovnik upravo toga dana. Zapovjednik satnije bio je časnik Dragičević. U čast dolaska vojske gradonačelnik je izdao proglas, a općina je odredila da se grad iskiti kao i na Dan sv. Vlaha, a glavno šetalište Dubrovčana prozove imenom dr. Ante Pavelića.

Nešto kasnije, 9. VI. 1941. odred hrvatske vojske stigao je u Župu Dubrovačku, Cavtat i Čilipe. Prilikom ulaza vojske Cavtat je bio iskićen hrvatskim zastavama i slavolukom postavljenim na ulazu. Pred Cavtatom su vojsku dočekali ustaški povjerenik Lazzari i konavoski dekan Dogonig s gradskom glazbom. Prilikom ulaska vojske u Cavtat pozdravila su je cavtatska zvona. Na kraju je u crkvi održan Te Deum. Odred se u Cavtatu nije dugo zadržao. Otišao je u Čilipe, gdje mu je također priređen, kako piše novinar, svečan i veličanstven doček.⁵⁹

U lipnju 1941. bilo je još svečanosti u Dubrovniku. Uoči proslave imendana dr. Ante Pavelića i Dana dr. Ante Starčevića, satnija hrvatske vojske u Dubrovniku imala je svoj prvi nastup. Postrojila se dajući počast predstavnicima vojske Italije i Njemačke. Svečanost je održana pred Kneževim dvorom, a navečer je ulicama Dubrovnika prodefilirala manifestacijska povorka. Po ugledu na Zagreb, i u Dubrovniku je 13. VI. 1941. godine proslavljen dan Oca domovine, dr. Ante Starčevića, i to, kako tisak piše, “*spontano i veoma svečano*”. Iz Dubrovnika je upućen brzojav dr. Anti Paveliću u kojem ga obavještavaju o održanim svečanostima. Proslavi je prisustvovao i novoimenovani veliki župan župe Dubrava, dr. Ante Buć, kome je priređen svečani doček prilikom ulaza u grad. Velikog župana pozdravljao je

⁵⁹ *Hrvatski narod*, br. 116, 10. VI. 1941.

narod na putu od Orašca do Dubrovnika, a ispred ulaza u grad, na Pilama dočekao ga je odred ustaša i Hrvatskog junaka s predstavnicima građanskih i crkvenih vlasti. Gundulićeva glazba i velik broj građana uveličali su taj dolazak. U ime ustaša velikog je župana pozdravio ustaški logornik Mladen Kaštelan, u ime grada načelnik Baljkas te u ime omladine student Mišetić. U poduljem govoru Kaštelen je, između ostalog, izrekao velikom županu ove riječi: *“Zakoračite smjelo ulicom grada sv. Vlaha, koji vam kao sinu ove Dubrave nije nepoznat, niti vi njemu, i preslušnite odjek mrtvog mira, on će vam uzvratiti dobrodošlicu, jer će u vama osjetiti tok one krvi koja je vjekovima davala život Dubrovniku, kruni hrvatskih gradova. On će vam pjevati himnu o slobodi jer im dolazite kao vjesnik Poglavnika, kao domaći sin, kao zaštitnik vjekovnih prava, otetih siromašnima i prevarenima, kao čuvar svetih tradicija, vjere, slobode, hrvatstva, gušenih barbarskim metodama balkanskog imperijalizma, nekulturnoga svojega susjeda od kojih će nas opet za sva vremena dijeliti Drina.”* Nakon pozdravnih govora Kaštelana, Baljkasa i Mišetića, prisutnima se na srdačnom dočeku zahvalio veliki župan dr. Ante Buć, istaknuvši da je on priređen njemu kao predstavniku vrhovne vlasti u Župi i kao predstavniku onoga koji je prinio najveće osobne žrtve za slobodu hrvatskog naroda i uspostavu NDH, *“našeg dičnog Poglavnika”*, dr. Ante Pavelića. Na kraju je pozvao sve da se svrstaju u čvrste redove te da svi doprinesu izgradnji Domovine koja je, po njemu, stvorena ustaškim radom, trudom i žrtvama. I ovom je prilikom Dubrovnik bio okićen zastavama, a – kako navodi pisac članka – *“građani su klicali Ocu domovine, Poglavniku i NDH”*. Navečer je gradom prošla manifestacijska povorka.⁶⁰ Ovo je ujedno bila neka vrsta inauguracijske svečanosti uspostave dužnosti velikog župana Župe Dubrava, dr. Ante Buća, koji je na tu dužnost imenovan početkom lipnja 1941. godine.

Formiranje ustaškog upravnog aparata

Prvi organizatori vlasti u NDH bili su “izvanredni ustaški povjerenici” koje je najprije imenovao “Hrvatski ustaški nadzor”, a zatim je u svibnju 1941. godine tu funkciju preuzeo Glavni ustaški stan.⁶¹ Prema tvrdnji Fikrete Butić Jelić, sva djelatnost do izgradnje upravnog aparata nalazila se u rukama ustaških dužnosnika kao predstavnika ustaškog pokreta. Njihova glavna zadaća bila je predlaganje osoba za dužnosnike ustaškog pokreta i upravnog aparata u pojedinim mjestima i

⁶⁰ *Hrvatski narod*, br. 121, 15. VI. 1941.

⁶¹ Fikreta BUTIĆ-JELIĆ, *Ustaše i NDH*, 1977., 99.

područjima. Za Dalmaciju je bio povjerenik Edo Bulat iz Splita. On je na mjesto povjerenika u Dubrovniku želio postaviti dr. Stijepa Perića koji je nakon kapitulacije došao u Dubrovnik i ubrzo otišao u Zagreb.⁶² Po svemu sudeći, dr. Stijepo Perić je bio na čelu dubrovačkih ustaša jer Rojnica u svojoj knjizi *Susreti i doživljaji* navodi da je nakon 18. svibnja 1941. Perić sazvao širi sastanak u kući dr. Frane Dabrovića.

Na tom su sastanku prisutni upoznati sa stanjem u ustaškom pokretu, a Ivo Rojnica je imenovan za povjerenika. Rojnica tu službu označava "izvršiocem dužnosti volje i povjerenja Poglavnika".⁶³ Dana 23. V. 1941. godine, na sastanku sa zapovjednikom talijanskog korpusa Pentimolijem izvršena je primopredaja vojničke i civilne vlasti. Od tada vlast u čitavom dubrovačkom kotaru prelazi u nadležnost NDH. Ugovorom je precizirano da se "talijanska vojska nalazi na suverenom području Hrvatske kao gost i da je na našem raspolaganju u slučaju potrebe pri organizaciji ustaške vlasti."⁶⁴ O odjeku tog čina Rojnica piše: "Narodnom veselju nije bilo kraja kad je ponovno hrvatska trobojnica zavijorila gradom na službenim i privatnim zgradama."⁶⁵ S navedenim je, brzojavom, bio upoznat i poglavnik Ante Pavelić. Do ovog čina ustaše u Dubrovniku nisu imali u dubrovačkom kotaru organiziranu vlast.

Banovinska struktura vlasti pod talijanskom upravom normalno je funkcionirala, vladao je red i mir. Nakon 23. V. 1941. postojeći činovnički aparat bez pogovora prihvaća novu vlast provodeći u život Mačekove upute od 10. IV. 1941., a mnogi činovnici i dužnosnici su od tada do 23. V. već bili položili i ustašku zakletvu. Bilo je zahtjeva za smjenama nekih visokih upravnih dužnosnika ne bi li se postavili drugi, ustašama povjerljiviji ljudi. Rojnica tvrdi da se on kao stožernik tome suprotstavio.⁶⁶ Da pravno riješi pitanje pročišćavanja državnog aparata, Pavelić je 22. IV. 1941. donio uredbu kojom su se svi činovnici stavili na raspolaganje. Kasnije se provjeravala

⁶² Dr. Stijepo Perić rođen je u Stonu 1898. Godine 1922. promoviran doktorom pravne znanosti i otvara odvjetničku kancelariju u Dubrovniku. Nakon 1929. prilazi Anti Paveliću i 1933. odlazi u emigraciju gdje se priključuje ustaškom pokretu. Boravi u Italiji i Belgiji. Godine 1934. nakon atentata na kralja Aleksandra uhićen i bio u zatvoru u Liegeu. Godine 1937. vraća se u domovinu i održava veze s hrvatskim iseljenicima. Tu surađuje s Milom Budakom i Milovanom Žanićem te organizira ustaški pokret u Dalmaciji i Hercegovini. Krajem svibnja 1941. postao je veleposlanik NDH u Rimu.

⁶³ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 66.

⁶⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 77.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 67 – 68.

njihova vjeroispovijest, nacionalnost i politička opredijeljenost. Tako je bilo i u Dubrovniku. Srbi, Židovi, komunisti i ostali nepoćudni elementi te njihovi simpatizeri nisu mogli ostati u državnoj službi. Glavni ustaški stan (GUS) uspostavio je čvrstu kontrolu nad činovnicima pa su se zapošljavali samo oni koje je odredio GUS. Međutim, bilo je očito da je postojalo pomanjkanje sposobnog i stručnog političkog kadra, posebno u općinama. Zato su se najčešće promjene ogledale u tome što su pojedini ustaše ulazili u postojeće općinske uprave ili su pak neke općinske uprave bile potpuno raspuštene, najčešće samovoljnim postupcima pojedinih lokalnih ustaških dužnosnika.⁶⁷

Upravni aparat Velike župe Dubrava

Do uspostave Velike župe Dubrava stvarna vlast nalazila se u ustaškom stožeru. Stožernik je bio ne samo najviša politička već i građanska (civilna) vlast, dok su izvršni organi bili u kotarima i općinama. Tada još nije bilo organizirane ustaške vlasti. Ona je tek nastajala. Stožernici su imali velikih poteškoća u svom djelovanju jer su nedostajali potrebni prateći propisi, s obzirom na zapošljavanje novih činovnika kao i same kompetencije stožera. Kad se uvode župe, dijeli se politička od civilne vlasti. Dana 30. VI. 1941. Pavelić je u svome govoru pred svim stožernicima, logornicima i velikim županima, između ostalog, pojasnio ulogu velikih župa u organiziranju ustaške vlasti, ističući da će velike župe biti izvršna vlast, dok će ustaški dužnosnici imati političku funkciju te će surađivati s velikim županima. Mnogi stožernici i logornici nisu bili ovom odlukom zadovoljni, smatrajući da se njome suzuju njihova ovlaštenja.

U Velikoj župi Dubrava glavna službenička mjesta bila su: veliki župan, zamjenik velikog župana i referenti, predstojnici za pojedine društvene i gospodarske djelatnosti te savjetnici. Velika župa Dubrava počela je funkcionirati kao upravno tijelo NDH početkom lipnja 1941. godine. Prije toga dr. Ante Buć je na poziv ministra unutrašnjih poslova dr. Andrije Artukovića stigao u Zagreb. Pavelić s Antom Bućem nije razgovarao, već mu je samo rekao da je imenovan velikim županom u povjerenoj mu župi da uspostavi i organizira život kako najbolje zna. S njim je bio i dr. Ante Nikolić koji je imenovan za velikog župana u Župi Bribir i Sidraga (Knin). Nakon Pavelićeva govora, zatražio je da pred njim polože zakletvu, što su oni i učinili.⁶⁸ Uvođenje u upravu velikih župana imalo je veliko značenje za

⁶⁷ F. BUTIĆ-JELIĆ, *Ustaše i NDH*, 102.

⁶⁸ HDA, RSUP, SRH, SDS, fond 1561, kut. 1, br. 18. Buć je organima OZNE izjavio da je postao

uspostavu upravnog aparata u NDH. Velika župa je definirana kao “državna upravna oblast na određenom državnom području”.⁶⁹ Na čelu joj se nalazi veliki župan kao pouzdanik vlade koji vodi cijelu građansku upravu u velikoj župi. Velika župa Dubrava u svom sastavu imala je sljedeće kotarske oblasti: Bileću, Čapljinu, Gacko, Ravno, Stolac i Trebinje. U nekim dokumentima iz kotarske oblasti Ravno umjesto imena mjesta Ravno stoji mjesto Ljubinje. U Dubrovačkom kotaru bilo je više općina, i to: Dubrovnik, Slano, Ston, Lopud i Orašac. Pelješac je bio posebna kotarska oblast formirana 26. VI. 1941. godine sa središtem u Janjini. U anektiranoj zoni bio je istočni dio Konavala.

Imenovanje Ante Buća za velikog župana popratilo je i tisak. U njemu se opisuje njegov život i njegovo službovanje u organima javne vlasti od 1922., kad je postao sudac u Krku pa do 1941., kad je obnašao dužnost predsjednika Okružnog suda u Dubrovniku. U tisku se ustvrđuje da za njega nije samo prednost to što je domaći sin, već i to što je čovjek dubokog karaktera, veliki narodni prijatelj i vrstan pravnik.⁷⁰ Prilikom ispitivanja pred organima OZNE on ih uvjerava da je na mjesto velikog župana postavljen protiv svoje volje, da nikada nije bio član ni jedne političke stranke te da ga je prilikom dolaska u Zagreb na imenovanje dočekao “*gotov dekret za velikog župana velike župe Dubrava*” te da je, usprkos njegovu opiranju, pozvan da položi prisegu.⁷¹

Funkcioniranje Velike župe Dubrava

Dužnosnici Velike župe Dubrava sukobljavali su se oko ozbiljnih i složenih problema. Nikad se nije mogla postići potpuna integracija čitavog područja župe kao ni njen nadzor u kotarima i općinama od strane upravnih organa koji su se nalazili u Dubrovniku. Na području župe bio je prisutan jak nacionalni antagonizam te ustaški i četnički teror u općinama Hercegovine koje su ulazile u njezin sastav. Jedan od bitnih čimbenika slabog funkcioniranja vlasti Velike župe Dubrava i slabljenja njenog autoriteta bili su raznovrsni postupci Talijana koji su na tom području imali svoje vojne snage. Funkcija vlasti velike župe bila je figurativna. Stvarna vlast nalazila se u stožeru, logorima i taborima, kao i u talijanskoj okupacijskoj vlasti. Ustaški stožer u Dubrovniku i talijanski zapovjednici postavljali su se iznad vlasti velikog župana.

veliki župan protiv svoje volje.

⁶⁹ F. BUTIĆ-JELIĆ, *Ustaše i NDH*, 103.

⁷⁰ *Hrvatski narod*, br. 112, 6. VI. 1941., donosi opširnu biografiju A. Buća.

⁷¹ HDA, RSUP, SDS, fond 1561, kut. 1, br. 18.

Stožeri koji su predstavljali političku vlast uplitali su se i u poslove upravne civilne vlasti i tako slabili njene zakonske ovlasti, koje su bile propisane zakonima. Superiorno držanje stožera, tabora i logora srozavalo je vlast upravnih organa u velikoj župi. Tu su vlast stožeri, logori i tabori uzurpirali jer su u NDH postojali propisi koji su točno određivali kompetencije političke i upravne vlasti.

U jednoj svojoj izjavi veliki župan dr. Ante Buć navodi da nisu samo slabi odnosi između stožera, odnosno političke vlasti i velike župe u Dubrovniku, već i u ostalim župama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gdje veliki župani nisu bili ustaše.⁷² Velika župa nije imala nikakvog utjecaja na postupke redarstva i uhićenja koja su oni provodili, a ni na ona koja je provodio ustaški stožer i logornici. Informacije o postupcima stožera i redarstva veliki župan dobivao je preko kotarske i mjesne vlasti i oružničkih postaja te o tome izvještavao Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH. Kotarska predstojništva izvještavala su velikog župana o svim mogućim zbivanjima koja su se događala na nadležnom području.

Sve intervencije koje su proizlazile iz velike župe u slučaju nezakonitih radnji i postupaka stožera i njegovih potčinjenih organa, bile su uzaludne. Kada je jednom veliki župan Buć osobno intervenirao u Mostaru radi puštanja iz zatvora nekih uhićenih imućnih Srba jer su nevini, ustaški dužnosnik ga je upitao jesu li mu poznata ustaška načela i dodao da se *“svaka intervencija kod ustaša kažnjava smrću”*.⁷³ Iz originalnih izvješća kotarskih oblasti Velike župe Dubrava vidljivo je da su činjeni znatni naponi za onemogućavanjem samovolje pojedinaca u stožeru, taborima i logorima, ali bez vidljivih rezultata. Po mišljenju velikog župana, bilo je to zato jer je u osnovi činovništvo zbog niskih plaća bilo nezainteresirano za redovni posao i bavilo se osobnim problemima, ali i zato što mnogi nisu bili u ustaškom pokretu pa su se bojali svojim odlukama protusloviti moćnicima u stožeru i njemu potčinjenim organima. Uz to, u Velikoj župi Dubrava bile su loše komunikacijske veze, kako prometne, tako i telefonsko-telegrafске, a posebno je loše djelovala velika udaljenost od središta države u Zagrebu. Tako je Velika župa Dubrava bila slijepo crijevo NDH.⁷⁴

Bučev zamjenik bio je Muhamed Mehičić, a tajnik Ante Mihović. Ljubo Tecilazić bio je u pravni referent, a kasnije šef prehrane, dok je Tomo Kalogjera bio pravni

⁷² Isto.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

savjetnik, Jozo Dražić referent za obrt i trgovinu, Antun Bareza šef kancelarije, Ivo Babić zdravstveni referent, a Marko Brboleža financijski referent i voditelj blagajne Velike župe Dubrava.

U kotarskoj oblasti Dubrovnik Niko Carević bio je kotarski predstojnik. Mladen Foretić i Gojko Bogdanović bili su kotarski pristavi, dr. Ante Kačić bio je referent za zdravstvo, Ante Matić pa ubrzo zatim Mirko Živković povjerenik redarstva, a Ante Prodan bio je upravitelj kotarske ispostave u Janjini.⁷⁵

Briga o prehrani i neke privredne poduzetnosti u Dubrovniku

Problema s prehranom stanovništva grada Dubrovnika i ostalih mjesta u kotaru bilo je i prije početka rata. One su se u Travanjskom ratu i poslije njega još više pogoršale. Talijanska okupacija prekinula je postojeće parobrodarske veze, a ustanak Srba u Hercegovini prekinuo je normalni cestovni promet sa zaledem. U ovakvim prilikama stanovništvo je bilo ugroženo, pogotovo ono koje je živjelo od plaća. Taj dio stanovništva bio je potpuno nezaštićen. Zbog talijanske okupacije Splita, gdje su se nalazile ustanove za zaštitu radnika, dubrovački radnici su ostali nezaštićeni pa im poslodavci nisu redovito isplaćivali plaće u ratu pozivajući se na krizu u poslovanju. Satnica kvalificiranih i nekvalificiranih radnika u Dubrovniku bila je niža nego u Splitu, a plaće nisu pratile troškove života zbog naglog povećavanja cijena prehrambenih proizvoda. *“Pokušaj ustaške vlasti da se barem u početku pokaže kao tobožnji zaštitnik radnika bio je vrlo prividan, jer se favoriziranjem članova Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a) koji je postao ustaška organizacija i progonima bivših članova zabranjenog Ujedinjenog radničkog saveza sindikata Jugoslavije (URSSJ-a) i Srba vidjelo da se čitava politika gradi na netrpeljivosti i raspirivanju mržnje između Hrvata i Srba.”*⁷⁶ Prema podacima Državnog ekonomskog instituta, koji su objavljeni u listu *Hrvatski narod* od 17. VI. 1941. godine, troškovi života u Hrvatskoj od kolovoza 1939. do svibnja 1941. porasli su za 76 do 81%. *Hrvatski narod* (br. 126 od 20. VI. 1941.) piše da se posljednjih dana u Dubrovniku i dubrovačkoj okolici osjećala nestašica brašna. Da umanje tu nestašicu, talijanske vojne vlasti uspjele su opskrbiti Dubrovnik tako da su ustupile 26 i pol vagona brašna koje je dopremljeno iz Trebinja, a koje je bilo namijenjeno prehrani vojske.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ M. KOLAR, “Osvrt na društveno-ekonomsku strukturu”, 55.

Upravne vlasti NDH imale su velikih problema s prehranom stanovništva. Nestašica hrane naročito se povećala u rujnu 1941. godine. Sredinom prosinca 1941. Dubrovčani nisu imali pšeničnog brašna, već samo malu količinu kukuruznog brašna. Vladala je bijeda i oskudnica, a zimi i hladnoća u stanovima. Sve to stvara veliko nezadovoljstvo i zabrinutost kod građanstva. Cijene pojedinih prehrambenih proizvoda rastu, a država taj rast nije mogla spriječiti. Špekulanti se bogate prodajom poljoprivrednih proizvoda na slobodnom tržištu. Aprovizacija osnovnih prehrambenih proizvoda (kruha, brašna, šećera i drugog) nije bila dostatna pa su stanovnici morali kupovati hranu od krijumčara.⁷⁷ Cijene mesa, koje se slobodno prodavalo, bile su visoke, a dopremalo se iz Hercegovine. Međutim, zbog četničkih napada njegova nabava postala je sve nesigurnija, pogotovo jer su četnici po hrvatskim i muslimanskim selima pljačkali stoku. U jednom dokumentu piše: *“Grčkoistočnjačko pučanstvo ove kotarske oblasti (kot. oblast Ravno, o. a.) izgleda mi potpomognuto stranim elementom pokazuje u velikoj mjeri želju da naš elemenat pauperizira otimanjem njegove stoke koja je jedina imovina našeg svieta. Dosad su već otjerali nekoliko stotina krupne i sitne stoke, a naše vlasti bez potpore talijanskih vojnih vlasti nisu u mogućnosti ovom zlu stati na kraj.”*⁷⁸ Nedostatak hrane pojavio se zato jer su se u Njemačku izvozile velike količine žitarica i mesa. Zalihe koje su se nalazile u dubrovačkim skladištima Talijani su po dolasku obilato plijenili pa su zbog toga zalihe ubrzo presahle. Opskrba građana nije bila dobro organizirana, aprovizacija nije funkcionirala kako treba, a nestašica svih prehrambenih proizvoda je bila očigledna pa je stanovništvu uskoro prijetila glad.

U ovo vrijeme u Dubrovniku se pokreću i neki investicijski privredni pothvati. Krajem lipnja 1941. u Dubrovnik su doputovali poslanik Ministarstva zdravstva, ing. Crnikrak i predstavnik “Škoda Werke”, dr. Truhelka. Doputovali su da s gradskim vlastima razgovaraju o gradnji klaonice u Dubrovniku jer je sadašnja klaonica *“već dugo godina bolno pitanje grada”* zato što je *“posve jednostavna, a nalazi se u najljepšem dijelu grada”*.⁷⁹ Nova, moderna klaonica namjeravala se izgraditi u Rijeci Dubrovačkoj. Proračun izgradnje iznosi oko 6 000 000 kuna. Navedeni iznos dubrovačka općina dobila bi u obliku zajma od Dubrovačke plovidbe.

⁷⁷ M. KOLAR, “Osvrt na društveno-ekonomsku strukturu”, 56.

⁷⁸ HDA, fond Velika župa Dubrava (1502), sig. 1179, br. 68, kut. 1.

⁷⁹ *Hrvatski narod*, br. 136, 30. VI. 1941.

Početak studenoga 1941. godine Ministarstvo zdravstva dalo je pomoć dubrovačkoj bolnici u iznosu od 1 400 000 kuna za izvanredne potrebe. Taj je novac trebao biti utrošen u opremu bolnice u koju se dugo vremena nije ulagalo, posebno od kada je Dubrovnik bio u sastavu Zetske banovine. Ona je tada, kako pisac članka tvrdi, *“doživjela gotovo propast jer je bila pretvorena u balkansku ustanovu za iskorištavanje. Ne samo da nije od vlasti dobila ono, što je trebala dobiti nego su se iz nje odnosili i najpotrebniji predmeti.”*⁸⁰

Poluotok Pelješac je u cestovnom prometu u Kraljevini Jugoslaviji bio uistinu zapušten. Veća mjesta nisu bila povezana cestama. Hrvatski narod donosi vijest o pristupanju gradnji cesta na poluotoku Pelješcu. Prema planu, trebala su u dogledno vrijeme sva veća mjesta biti povezana cestama. Širina cesta iznosila bi šest metara. Za početak gradnje bilo je odobreno 1 500 000 kuna. Taj dio novca trebao se potrošiti za gradnju dijela ceste od Stona do Janjine te od Kune prema Trpnju i Košarnom dolu. Radovi od Stona prema Janjini su započeli, a na toj dionici radilo je 500 radnika.⁸¹

Krajem rujna 1941. počelo je uljepšavanje dubrovačkih starina. Uklonjeni su stupovi ispred dubrovačkog zvonika, na ulazu u prolaz gradskog ton-kina. *“Veliki portal s tuđim ukrasima, postolja s dva kamena stupa i željeznom ogradom činili su poseban okvir ovog dijela grada, za čije se uklanjanje osjećala potreba već odavna.”*⁸² Pisac članka ocjenjuje da je nakon uklanjanja tih stupova i ograde prostor dobio mnogo mirniji i ljepši izgled, a što je vrijedno istaći, *“odskočila je ljepota male ali toliko vrijedne česme koja se nalazi tik do ulaza u Gradsku kavanu.”*

ORGANIZACIJA I ULOGA USTAŠKOG POKRETA

Ustaški stožer

Nakon što je donijeta odredba o utemeljenju Glavnog ustaškog stana (GUS) i osnivanju ustaške vojnice 10. V. 1941., započele su se u velikim župama osnivati ustaške organizacije, stožeri, logori i tabori. Bili su to prvi koraci nove organizacije ustaškog pokreta kao regularne i jedine političke organizacije.⁸³ Ustaški stožer kontrolirao je sve ustanove u velikoj župi i davao direktive. Postavljao je ustaške

⁸⁰ *Hrvatski narod*, br. 260, 1. XI. 1941.

⁸¹ *Hrvatski narod*, br. 217, 19. IX. 1941.

⁸² *Hrvatski narod*, 29. IX. 1941.

⁸³ F. BUTIĆ-JELIĆ, *Ustaše i NDH*, 107.

povjerenike i imao vlastitu obavještajnu službu. Od svibnja 1941. godine pristupilo se organizaciji nižih institucija ustaškog pokreta. To su bili rojevi (ustaška jedinica u pojedinom selu), tabori (ustaška jedinica na području općine), logori (skup svih tabora u kotaru) i stožeri (skup svih logora na području jedne župe).

Glavna dužnost navedenih ustaških institucija bila je da svaka na svom području organizira jedinice ustaškog pokreta, kao i da se u njima organiziraju *“najbolji, najsavjesniji, najispravniji i najčestitiji Hrvati”*.⁸⁴ Uz navedene ustaške institucije u velikim župama, postojali su stožeri, tabori i logori ustaške mladeži.

Prvi ustaški stožernik u Dubrovniku bio je Ivo Rojnica. Na dužnost stožernika Velike župe Dubrava imenovan je u prvoj fazi imenovanja stožernika do kraja srpnja 1941. godine.⁸⁵ Međutim, Rojnica je praktički tu dužnost preuzeo neposredno nakon potpisivanja Rimskih ugovora. Izabran je, kako on kaže, *“za vršioca dužnosti volje i želja Poglavnika”* na sastanku dubrovačkih ustaša koji je sazvaio dr. Stijepo Perić u kući dr. Frana Dabrovića. Pokraj Rojnice, u ustaškom stožeru bili su: dr. Ante Sudja, Vlaho Buško pok. Mate, Ivan Juvančić, Baldo Poković, Ante Matić, Ante Mihović, Marinko Skatolini i Pero Dujmović. Od navedenih osoba prijeratne ustaše bili su: dr. Ante Sudja, Baldo Poković, Ante Matić, Vlaho Buško i Luka Butigan.⁸⁶

Ustaški logor i ustaški tabor

U ustaškom logoru kotara Dubrovnik bili su: Mladen Kaštelan, Tulio Koprivica, Vinko Sablić i Vicko Bjeliš. Svaka općina imala je svog tabornika. U općini Dubrovnik tabornik je bio Vicko Bjeliš, u općini Orašac Niko Trojanović, u općini

⁸⁴ *Ustaša*, 3. VII. 1941.

⁸⁵ Ivo Rojnica u knjizi *Susreti i doživljaji* ne navodi datum kad je imenovan stožernikom. Fikreta Butić-Jelić na str. 111 knjige *Ustaše i NDH* navodi da je imenovan u prvoj fazi imenovanja koja je trajala do kraja srpnja 1941. godine. Za sebe Rojnica tvrdi da je uspostavom NDH on bio ustaški povjerenik i izvršilac volje Poglavnika. Inače, Ivo Rojnica rođen je 1915. u Cisti Velikoj, a u Dubrovnik se doselio 1936. kao trgovac tekstila. Za njega je veliki župan A. Buć isljedniku OZNE rekao da ga je slušao i bio pod njegovim utjecajem te da *“nije počinio nereda i priznavao je da nije dorastao zadatku kojeg obavlja”*. Buć za zločine koje su ustaše počinili u dubrovačkom kotaru najviše tereti logornika prof. Mladena Kaštelana koji je davao savjete Rojnici i praktički vodio ne samo logor već i stožer. Kad su došli ustaše izvan Dubrovnika u grad, Rojnica je je sve više padao pod njihov utjecaj. Svi su došljaci ustaše, kaže Buć, *“bili pretjerani pa je Rojnica ubrzo poprimio njihove osobine i svojstva i slijedio ih”*.

⁸⁶ O smjeni s dužnosti stožernika Rojnica piše na str. 95 svoje knjige *Susreti i doživljaji*. Navodi da je to bilo 9. VIII. 1941., kada je Poglavnik razriješio dužnosti sve stožernike. Novi stožernik Vlado Herceg nastupio je na dužnost krajem studenog 1941. godine. Do 1942. Rojnica ostaje u Dubrovniku, a kasnije odlazi u Zagreb.

Slano Frano Djenero, u općini Majkovi Cvijeto Perović, u općini Cavtat Baldo Bistrić, u općini Ston Frano Egekher, u općini Janjina Jozo Gregurić, u općini Janjina Ante Jasprica, u općini Orebić Šime Krstelj i u općini Konavli Ivo Trojanović.⁸⁷

Sve ustaške ustanove objedinjavao je GUS kao vrhovna uprava i vodstvo pokreta za cijelu državu. Stožer, logori i tabori bili su svojevrsni stupovi ustaškog režima, iznad upravne vlasti. Oni su bili dosljedni provoditelji ustaške politike, posebno kad je riječ o provođenju rasne politike i progona vezanih uz nju. U Dubrovniku se prvih dana ustaške vlasti stvorila jedna skupina ustaša, koja se isticala u provođenju terora nad Srbima i Židovima. Njihov čelnik bio je prijeratni ustaša Antun Dužević, a uz njega su bili Marčelo Brkan, Luka Butigan, Petar Bakić, Frano Banić, Ivo Juvančić, Vlaho Matičević i drugi.

Ustaški teror do rujna 1941. godine

Ustaški teror nad Srbima i Židovima temeljio se na ideologiji koju su prihvatili od Hitlera i ostalih nacističkih vođa, a kojom su veličali vrijednost svoga naroda i svoje arijevske rase. Tako jedan od vodećih ustaških ideologa, dr. Mladen Lorković ističe: *“Hrvatska država ne može postojati ako u njoj živi 1 800 000 Srba i ako pri tome imamo snažnu srpsku državu. Mi stoga nastojimo da nestane Srba.”*⁸⁸ Milovan Žanić, jedan od istaknutih ustaških dužnosnika, u govoru u Novoj Gradišci 2. VI. 1941. kaže: *“Ustaše! Da znate: ja govorim otvoreno. Ova država je naša država, ova naša domovina mora biti Hrvatska i ničija više. I zato oni koji su došli ovamo, ti treba da odu... Ovo treba biti zemlja Hrvata i nikog drugog i nema te metode koju mi ne ćemo kao ustaše upotrebiti da načinu ovu zemlju zbilja hrvatskom i da je očistimo od Srba koji su nas stotine godina ugrožavali i koji bi nas ugrozili prvom zgodom. Mi to ne tajimo, to je politika ove države, i to kad izvršimo, izvršit ćemo samo ono što piše u ustaškim načelima.”*⁸⁹

U knjizi *Susreti i doživljaji* Ivo Rojnica piše i o počecima ustaškog terora u dubrovačkom kotaru. Kao stožernik, on u svemu odriče svoju odgovornost, pripisujući zločine skupini ustaša koji su to provodili bez njegova znanja. Kao inicijatora zločina navodi dr. Stijepa Perića koji je, neposredno nakon potpisivanja Rimskih ugovora, na sastanku dubrovačkih ustaša davao svojim sumišljenicima upute i direktive za budući rad i obnašanje vlasti. U tim je uputama bilo i koga treba

⁸⁷ HDA, RSUP, SDS, fond 1561, kut. 18.

⁸⁸ S. GOLDSTEIN, *1941. – godina koja se ponavlja*, 2007., 89.

⁸⁹ *Novi list*, Zagreb, 3. VI. 1941.

uhititi i strijeljati. Pouzdano se zna da je Rojnica na tom sastanku preuzeo funkciju stožernika. Bez obzira na sve, teško je danas bez uvjerljivih dokumenta Rojnici povjerovati. Uhićivanja u Dubrovniku počinju neposredno nakon potpisivanja Rimskih ugovora, dakle kad su ustaše preuzeli vlast od Talijana. Mnoge istaknute dubrovačke komuniste uhitila je još banovinska vlast i smjestila ih u Lepoglavu i druge zatvore. Ustaše su nastavili s uhićenjima. Pokraj komunista, uhićivali su i progonili Srbe, Židove, antifašiste i ostale nepoćudne im građane.

Stav dubrovačkih ustaša prema Srbima jasno je istaknut u listu *Hrvatski narod* 25. IV. 1941. godine u članku “Nacionalistički ustaški pokret u Dubrovniku.” Njegov je autor jedan od bivših pristaša HSS-a, a kasniji ustaša dr. Miho Kisić. On, između ostalog, tvrdi: “*Nigdje dodir između Hrvata i Srba nije pokazivao frapantne razlike duha i karaktera kao u Dubrovniku i nigdje taj dodir nije izazvao jače frakcije, nepovjerenja, netrpeljivosti pa nije čudo da su ga Srbijanci, koji su u školama učili da je Dubrovnik srpska Atina, već poslije ožujkskih izbora 1923. proglasili frankovačkim gnijezdom.*”⁹⁰ Preuzevši vlast, dubrovački su ustaše taj problem pokušali riješiti tako da tih frapantnih razlika duha i karaktera nestane likvidacijom Srba i njihovih tjeranjem iz Dubrovnika i dubrovačkog kraja. Htjeli su imati etnički čist grad Dubrovnik, njegov kotar, a i cijelu Veliku župu Dubravu. Rojnica u svojoj knjizi tvrdi da su dubrovački Srbi blagonaklono prihvatili ustašku vlast i da su na svojim zgradama i trgovinama isticali hrvatske zastave. Mnogi su i prihvatili katoličku vjeru, a neki su pobjegli iz Dubrovnika na područje Boke Kotorske i u Crnu Goru, gdje su bili Talijani. Neki su od Talijana tražili zaštitu. Dobivali su talijansko državljanstvo koje je ih donekle štitilo od uhićenja.⁹¹

U Dubrovniku i ostalim mjestima kotara skidaju se ćirilički natpisi i sve ono što podsjeća na raniju državu. Tako su skinute dvije ploče i jedan spomenik. Jedna ploča nalazila se na vratima od Pila, postavljena kao sjećanje na 13. XI. 1918., kada je srpska vojska ušla u Dubrovnik. Druga je bila postavljena Dubrovčanima koji su kao dobrovoljci poginuli u borbi protiv austrougarske vojske u Prvome svjetskom ratu te onima koje su austrijske vlasti strijeljale za vrijeme toga rata kao protivnike Austrije i pristalice jugoslavenskog ujedinjenja. Skinut je bio i Meštrovićev spomenik kralju Petru I. Karađorđeviću.⁹²

⁹⁰ Isto, 64.

⁹¹ *Hrvatski narod*, 10. VII. i 6. XI. 1941.

⁹² M. JAKŠIĆ, *Dubrovnik 1941.*, 99.

U listu *Hrvatski narod* od 1. V. 1941. godine, u članku “Krv i čast hrvatskog naroda zaštićeni su posebnim odredbama” donose se rasni zakoni koji Židovima oduzimaju državljanstvo i lišavaju ih svake pravne zaštite. Dva dana kasnije objavljuju se odredbe o oduzimanju židovske i srpske imovine pa odredbe o iseljavanju Srba i Židova, o oduzimanju njihovih stanova u uređenim dijelovima grada, pa odredba o nošenju žutoga znaka, pa cijela serija sve zaoštrenijih zakonskih odredbi o izvanrednim i prijekim sudovima i otpremanju u sabirne logore.

Objavljeni su proglašeni koji su najavljivali ustašku genocidnu politiku i segregaciju Srba i Židova, za koje se uvodi i policijski sat. U srpske i židovske trgovine i radnje postavljeni su ustaški komesari s velikim ovlaštenjima. Time im je imovina bila oduzeta u korist države. Dana 9. VII. 1941. svi Srbi (muškoga i ženskoga spola) od 16 do 60 godina, bez obzira jesu li ikad prešli na drugu vjeru, dužni su se bili prijaviti Ravnateljstvu ustaškog redarstva.⁹³ Ustaški stožer zabranio je Srbima, srbokatolicima, jugonacionalistima i Hrvatima antifašistima korištenje radijskih uređaja i slušanje stranih krugovalnih postaja da spriječe mogućnost demantiranja vijesti ustaških emisija i radijskih postaja sila Osovine. Građanima navedenih pripadnosti rečeni uređaji su bili zaplijenjeni.⁹⁴

U Dubrovniku je prema popisu iz 1931. godine bilo 120 Židova, ali se taj broj uvelike povećao 1941. godine, o čemu svjedoče brojni ustaški dokumenti. Tako u jednom izvješću Velike župe Dubrava piše: “*Obćenito imam naglasiti da su se u zadnje vrijeme dovukli mnogi Židovi, većinom pobjegli iz Sarajeva do Mostara, a od Mostara do Dubrovnika.*”⁹⁵ Židovi su prema naredbi morali nositi Davidovu zvijezdu s velikim slovom Ž u sredini. Navedeno je u Dubrovniku objavljeno 5. VII. 1941. godine. Odluku je donijelo Ravnateljstvo gradskog redarstva. Prema sjećanju Mate Jakšića, jači ustaški teror započeo je u Dubrovniku krajem svibnja i početkom lipnja 1941. godine. Nije uhićivalo samo ustaško redarstvo, već i časnici Gestapa. U starom samostanu sv. Marije uređene su bile nove prostorije za uhićenike, a isto tako i u hotelu “Central”. U tim uhićenjima, tvrdi Jakšić, isticao se ustaški logornik, prof. Mladen Kaštelan. Do 22. VI. 1941. u Dubrovniku je uhićeno preko 100 ljudi, a nakon 22. VI., poslije istupa skojevca Ive Bučića još oko 60 osoba.⁹⁶

⁹³ *Hrvatski narod*, 10. VII. 1941.

⁹⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 85.

⁹⁵ D. PLENČA, “Odnos građanskih političkih struktura”, 1053.

⁹⁶ M. JAKŠIĆ, *Dubrovnik 1941.*, 99. Dana 24. VI. 1941. poslije podne, kad su preko zvučnika prenošene radijske vijesti s frontova, na Luži pred Orlandovim kipom, među okupljenim

Najveći zločin u početku svoje vladavine dubrovački ustaše počinili su nad 14 dubrovačkih Srba, koje su prethodno uhitili i držali zatvorene u samostanu sv. Marije u Dubrovniku. Među njima su bili: pomorski kapetan Božo Batinić, vozači Milan Vučić i Risto Kosović, postolar Lazo Marić, željezničar Jovo Pravica, mesar Milo Lečić, žandar Roko Mladenović, trg. pomoćnik Jovo Medan, pravoslavni svećenik Vasilije Kovačina, učitelj Marko Popovac, trgovac Boško Popovac i neki kafeđija Murat.⁹⁷ Njih je, prema navodima Rojnice, iz zatvora izvela skupina ustaša na čelu s Antom Duževićem u noći između 30. V i 1. VI. 1941., odvela ih u Rudine i tamo na zvjerski način likvidirala.⁹⁸ Na putu do stratišta uspio je pobjeći jedan uhićenik. Mato Jakšić njihovu smrt opisuje na ovaj način: *“Do Stona su ih tukli i mučili. U Stonu su ustaše ručali i napili se i pijani pošli u Rudine kod Slanog, gdje su ih poklali. Nekima su zabijali čavle u glavu, nekima krampom smrskali lubanju, a one koje nisu dotukli, dotukli su ih mecima u glavu. Tom akcijom upravljali su Ante Dužević, Matičević i Glavan.”* Dužević je nakon tog zločina bio uhićen, a kasnije i udaljen iz Dubrovnika. U gradu se, prema tvrdnji Ive Rojnice, osjećala nesigurnost *“jer nitko ne zna, tko izdaje naloge.”*⁹⁹ Ako Rojnica kaže istinu, onda je u Dubrovniku zaista postojala dvojna vlast i ustaški redovi nisu u pitanju politike bili jedinstveni. Rojnica u vrijeme pokolja u Rudinama nije bio u Dubrovniku pa je teško ustvrditi kolika je njegova odgovornost u tom zločinu. Iščitavanjem njegove knjige vidljivo je da on taj zločin nije odobravao i da je kao stožernik naredio uhićenje Duževića. U svezi s tim uhićenjem piše da mu je ustaša Rafo Boban prijetio likvidiranjem jer ometa *“ustaški rad”*. Na saslušanju je Dužević izjavio da je navedene Srbe uhitio kao odmazdu za smrt ustaše Mije Babića te da je donesena odluka da se zbog te smrti likvidira 1000 Srba.¹⁰⁰

svijetom nalazio se i skojevac Ivo Bučić iz Blata na otoku Korčuli. Na vijesti s istočnog bojišta Bučić je doviknuo: *“Sve lažete!”*, *“Dolje fašizam!”*, *“Živjela sloboda!”*, *“Živio SSSR!”* Bučić je bio uhićen i osuđen na smrt u Zagrebu. Među uhićenima od 22. VI. 1941. bio je i odvjetnik Mato Jakšić i neki istaknuti predratni članovi HSS-a kao ing. Frano Kolumbić te srbokatolik dr. Buconić i Židov Fuks.

⁹⁷ M. JAKŠIĆ, *Dubrovnik 1941.*, 72.

⁹⁸ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 79.

⁹⁹ U knjizi *Susreti i sjećanja*, na str. 80, Rojnica piše da su Talijani, čim su saznali za ovo zlodjelo, *“pošli na lice mjesta i fotografirali lješeve. U gradu vlada osjećaj nesigurnosti jer nitko ne zna tko izdaje naloge”*.

¹⁰⁰ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 81.

Zločinom na Rudinama nisu prestala uhićenja. Dana 4. VIII. 1941. godine uhićeno je još 46 Srba i Židova i nepoćudnih Hrvata. Među njima su bili i najistaknutiji članovi bivšeg HSS-a u Dubrovniku, prof. Roko Mišetić i ing. Frano Kolumbić. Uhićen je bio i suradnik komunista, odvjetnik Mato Jakšić. Međutim, njihovo upućivanje u logore spriječili su Talijani. Krajem kolovoza uhićenja jenjavaju, a potpuno se stišavaju početkom rujna 1941., reokupacijom II. zone i dolaskom Talijana, koji uvode vojnu i civilnu vlast uz djelovanje upravnih organa Velike župe Dubrava.¹⁰¹

Stanje u hercegovačkim kotarima Velike župe Dubrava

Ovom prilikom ne ćemo se opširnije zadržavati na stanju u susjednoj istočnoj Hercegovini (Čapljina, Gacko, Stolac, Ravno, Bileća), koja je ulazila u sastav Velike župe Dubrava, jer to pitanje izlazi izvan naslova ove teme. Međutim, ustvrdit ćemo samo da je ono imalo snažnog odjeka u Dubrovniku i da se negativno odrazilo na stanje u dubrovačkom kotaru. Naime, prethodno smo ustvrdili da je još u tijeku Travanjskog rata došlo do četničkih zločina na području Hercegovine. Pri tome smo spomenuli ekspediciju pitomaca jugoslavenske vojske koji su napali Čapljinu već 10. IV. 1941. godine. Dana 13., 14. i 15. IV. 1941. godine četnici su na području Čapljine ubili 25 Hrvata i muslimana. Na području kotara Ravno četnici su već 10. IV. 1941. započeli s napadima na hrvatska i muslimanska sela, rušili javne objekte i ometali redovit cestovni i željeznički promet te likvidirali veći broj stanovnika katoličke i muslimanske vjere. U kotaru Gacko četnici su do rujna mjeseca 1941. godine ubili 76 ljudi.

Ustanak Srba četnika u istočnoj Hercegovini započeo je krajem lipnja 1941. Taj su ustanak oružane snage NDH ugušile u srpnju 1941., ali se on ponovno javlja u kolovozu iste godine. Ustanici se bore protiv NDH. U tim ustancima sudjeluje uglavnom srpsko stanovništvo s dvojnim vodstvom, četničkim i komunističkim. U borbama im pomažu ustanici iz Crne Gore. Često nastupaju zajednički i među njima još uvijek nema diferencijacije. U borbama koje se vode, od ustaničkih snaga strada veliki broj muslimanskog i hrvatskog stanovništva. U knjizi *Prešućeni četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941. – 1945.* (str. 119), Zdravko Dizdar i Mihael Sobolevski pišu: "pri zauzimanju Avtovca, kod Gackog, 28. lipnja 1941. zaklano je i ubijeno 47 Muslimana, među kojima je bilo žena i djece, a cijelo mjesto i okolna sela

¹⁰¹ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 82.

nastanjena Muslimanima opljačkani su i potom spaljeni. Prema izvješćima komunističkih rukovodstava hercegovačkih antifašističkih ustanika, izvedeni su veći zločini nad Muslimanima i Hrvatima. Nakon zauzimanja Berkovića (Dabra) 28. kolovoza 1941. crnogorske komitske čete i domaći četnici izveli su opći pokolj i paljevinu te je poklano preko 300 muslimanskih žena, ljudi i djece. Iste su čete nakon zauzeća Plane 29. kolovoza i grada Bileće dan kasnije (izuzev tvrđave i vojarne u kojima je uz oko 500 vojnika NDH našlo spas 4500 Muslimana do dolaska Talijana.), poklale oko 40 lica neboraćkog stanovništva, opljačkali i potom zapalivši muslimanske kuće.” Ovim događajima prethodili su zločini ustaša muslimana koji su usred dana u Berkoviće stigli iz Stolca i poklali veliki broj Srba. U dokumentu koji je Kotarska oblast u Stolcu uputila Ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu 7. rujna 1941., između ostalog piše: “Poslije tog događaja i drugih koji su slijedili, pravoslavno pučanstvo koje je uspjelo pobjeći od pokolja, odmetnulo se u okolne planine dok je muslimansko stanovništvo ostalo u selima i domovima. Poslije toga nastalo je jedno općenito klanje.” (HDA, fond Velika župa Dubrava, kut. 2, br. 17440-153)

Pri evakuaciji muslimanskog pučanstva iz sela oko Fatnice prema Stolcu 3. rujna 1941. transport od 400 žena, djece i staraca, koji je pratilo 12 partizana, presrela je grupa četnika i srpskih žandara na Dabru i gotovo cio taj transport pobila bacanjem u jame, a tek se nekolicina spasila bijegom. Većina je bačena u jamu Čavkaricu, a preživjela je Hadžera Bijedić, pošto su je iz jame izvadili seljaci iz Nevesinja. Ona izjavljuje da ih je bilo oko 600, što žena, što djece, što staraca. O ovom zločinu veliki župan A. Buć govorio je istražiteljima OZNE 1945. godine. Četnici nisu samo ubijali nenaoružano stanovništvo već su plijenili stoku muslimana i katolika te palili njihove kuće i staje.¹⁰² Delegacija sela Lastve iz kotara Trebinje traži od kotarskog predstojnika da zaštiti selo od stalnih četničkih upada. Broj oružnika koji brane selo nije dovoljan da se odupre četnicima pa su morali napustiti selo.¹⁰³

Na ovom području i ustaše su provodili zločine progoneći Srbe. Tako je na području kotara Stolac krajem srpnja 1941. godine, na temelju brzojava Jure Francetića, ustaškog povjerenika za Bosnu i Hercegovinu, izdan nalog za uhićenje Srba i Židova. Iz izvješća Kotarske oblasti Stolac se saznaje da su ustaše namjeravali uhititi 88 Srba iz sela Opličića. Uhićeno je samo njih 12 i 7 žena, a ostali su pobjegli u šume. Uhićeni su upućeni u nepoznatom smjeru. Za hvatanje ostalih ustaše su

¹⁰² HDA, fond VŽD, br. 17376.

¹⁰³ HDA, fond VŽD, br. 17368.

poduzeli opsežnu akciju u kojoj je trebalo opkoliti veliko i raštrkano selo Opličiće. Za tu akciju vojska se nije mogla upotrijebiti jer je morala biti u pripremi. Akcija je provedena noću s 3. na 4. VIII. 1941., tijekom koje je *“ubićen stanoviti broj sumnjivih osoba, nešto ih je tokom borbe poginulo dok je znatan broj uspio pobjeći u planine četnicima, a broj ubijenih i ranjenih oblast ne zna”*. Posebni opunomoćenik poglavnika dr. A. Pavelića za velike župe Hum i Dubravu, Vladimir Laxa izvješćuje o ustanku Srba u Hercegovini. U izvješću navodi: *“Srpski živalj podstaknut je na ustanak i postupcima ustaških organa i njihovih organizacija koje su vršile razna ‘čišćenja’ bez ikakvog plana i u masama su ubijali ne samo muškrce već žene i djecu odvođeci ih iz njihovih kuća bez razlike da li su krivi ili ne, bacajući lješeve u razne jame i rijeke te su time ‘takozvane ustaše’ pogazile nogama uzvišene ideale ustaškog pokreta i navukle mržnju pučanstva.”*¹⁰⁴

U dijelu Hercegovine koji je pripadao Velikoj župi Dubrava, progoni ustaša su se provodili u kotarskim oblastima: Čapljina, Trebinje, Ravno, Bileća i Stolac. Prvi zločini bili su u Stolcu, gdje je ustaša Frano Smolić (bivši bankovni činovnik) sa suradnicima pljačkao i palio srpske kuće. U strahu pred ustašama Srbi bježe iz svojih domova i skrivaju se u šumama. Vlasti tek uspostavljene kotarske oblasti Stolac pokušavaju nasilje spriječiti, ali bez uspjeha. Kotarski poglavar Stolca je ubijen zato što se suprotstavio nasilju. Veliki župan Ante Buć poduzima izvjesne mjere radi smirivanja stanja jer, po njegovom mišljenju, takve pojave i postupci štete čvrstini vlasti. Na žalost, Buć je uzaludno kod nekih nadležnih organa pokušao ishoditi prekid nasilja. Kad je intervenirao za neke uhićene Srbe koji su bili u zatvoru u Mostaru, jedan ustaški dužnosnik mu je zaprijetio, naglasivši da on ne poznaje ustaške zakone i da se kod ustaša za intervencije kažnjava smrću.¹⁰⁵ Veliki župan Ante Buć u izjavi istražnim organima OZNE izjavio je kako je između njega i predstavnika ustaša došlo do sukoba kad su ustaše počeli plijeniti imovinu Srba u dubrovačkom kotaru. On se, kaže Buć, tome suprotstavljao. Svaku zapljenu imovine smatrao je pljačkom te predao redarstvu da provede istragu. U vezi s pljačkom spominje ustaškog tabornika, prof. Kaštelana koji je u Cavtatu opljačkao kuću nekad poznate obitelji Račić čiji su vlasnici bili u Zagrebu. Ustaša Dužević pokušao je opljačkati stan trgovca Đure Vragolova (Srbin katolik), ali u pljački je bio spriječen. Buć je spriječio i Kaštelanov pokušaj pljačke stana Milorada Popova. Buć u izjavi

¹⁰⁴ HDA, fond VŽD, 17368; HDA, ZJDIP, br. 8 i broj 40; S. GOLDSTEIN, 1941., 299.

¹⁰⁵ HDA, fond RSUP, SDA, 01 1/1561, Izjava dr. A. Buća.

isljedniku također navodi da je ustaški stožer radio mimo zakona i na svoju ruku, o čemu nisu obavještavali organe upravne vlasti. Zbog toga nisu postojali dobri odnosi između organa Velike župe Dubrava i ustaškog stožera.¹⁰⁶

Dok su se u Hercegovini vodile žestoke borbe u kolovozu mjesecu 1941. godine, u Dubrovniku se pripremala jedna skupina dragovoljaca da ide u pomoć Hrvatima i muslimanima nad kojima četnici provode teror. Na čelu te dragovoljačke jedinice bio je Emil Hruška, pričuvni natporučnik. Nakon petnaest dana su se vratili u Dubrovnik. Prema izjavi Hruške stožerniku Ivi Rojnici, borbu su napustili jer se nisu htjeli boriti protiv pobunjenika koji upadaju u sela i napadaju iz zasjede pri čemu su osobni razlozi bili vrlo česti. Po Hruški se radilo o susjedskim sporovima, sukobu interesa, osvetama. Zbog toga je Hruška zaključio da on sa svojim ljudima nema tu što tražiti.¹⁰⁷

Ivo Rojnica pak navodi akciju prof. Alije Šuljka koji je u kolovozu 1941. sastavio popis srpskih trgovina u Trebinju i odredio tko će koju preuzeti. Ujedno je odredio da muslimani mogu uzeti žetvu Srba koje će s područja Trebinja otjerati, a na ta područja naseliti muslimane iz Turske. Navedeno je i realizirano. Muslimani su preuzeli srpske trgovine i radnje te žetvu seljaka Srba. Iz Lastve su, kaže Rojnica, otjerali oko 70 goveda. Nakon intervencije Blaža Lorkovića, Mile Budaka i Milovana Žanića, Rojnica je intervenirao i onemogućio prof. Šuljka u njegovoj protuzakonitoj djelatnosti.¹⁰⁸

Ovim dijelom teksta završava jedan dio opisa događaja u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru u 1941. Predstoji opis prilika u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru do kraja 1941. u kojem će se iznijeti odnosi između talijanske civilne i vojne vlasti i vlasti NDH za vrijeme reokupacije, odražavanje događaja u ostalim dijelovima Velike župe Dubrava na stanje u dubrovačkom kotaru, ustaška aktivnost na širenju pokreta, posebno među omladinom, rasap organizacija HSS-a i njihovo pristupanje ustaškom pokretu, stanje u antifašističkom pokretu i razvitak njegove ilegalne djelatnosti.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 83, 84.

¹⁰⁸ Isto.

Franko M i r o š e v i ć

DUBROVNIK AND THE DUBROVNIK DISTRICT IN THE PERIOD
BETWEEN THE BANOVINI OF CROATIA AND THE ITALIAN REOCCUPATION
(September 1939 – September 1941)

Summary

The paper presents the state of affairs in this area in the period between 1939 and September 1941. Several important issues are discussed here: the state of affairs within the local units of the Croatian Peasant Party on the eve of World War Two; the early days of the development of the Ustasha movement; poor economy; the state of affairs during the April War; Italian occupation; the state of affairs after the Roman Treaties; the establishment of the Ustasha government; the Ustasha terrorism and its widespread impact; the acceptance of the Independent State of Croatia amongst the people (presented through a survey of the press), etc.

The said issues are analysed thoroughly. The analysis shows that the Croatian Peasant Party, which had formerly been the strongest political power in the District, was cut to less than a half after the establishment of the Ustasha government; this was the result of a significant number of its distinguished members having joined the Ustasha movement and taken active part at high functions in the newly-established Ustasha government bodies. A minor part of senior members remained loyal to the party leadership and Dr. Vladko Maček. There were almost no so-called left party members, save for some exceptions in Župa dubrovačka and particularly on the Pelješac Peninsula. The Ustasha movement started developing in 1939, and by 10 April 1941, it had gradually and continually become stronger, thanks to receiving a considerable amount of support from the organisation called *Križarsko bratstvo* (the Brotherhood of the Crusaders).

Italian occupation, which took place on 17 April 1941, interrupted many plans the Ustasha members had regarding the reinforcement of their power. The Italians intended to stay in this area and annex it; this particularly terrified the Ustasha members. However, pursuant to the Roman Treaties, the Dubrovnik area was included in the Independent State of Croatia. The Italians left the so-called Second occupational zone, while the eastern part of Herzegovina (Čapljina, Ravno, Ljubinje, Stolac, Gacko and Trebinje), together with the Pelješac Peninsula, entered *Velika župa Dubrava* (the Great County of Dubrava), with the seat in Dubrovnik. The Italian Army and its command remained in the area, but the civil and military powers were handed over to the Independent State of Croatia.

The Ustasha government managed neither to become consolidated nor to function normally in the area of *Velika župa Dubrava*. The reasons for it were the following: the uprising of Serbs in the eastern part of Herzegovina; the discordance between the civil authorities, concentrated in *Velika župa Dubrava*, and the Ustasha movement, which

operated via the Ustasha headquarters and camps. Government officials interfered against the law into the civil affairs, weakening thereby its efficiency in implementing the laws. This happened mainly due to the fact that the Ustasha members arrested, imprisoned, sent to camps and killed Serbs, Jews, Yugoslav nationalists, communists and Croats who had been disloyal and who had refused to collaborate. By the end of August 1941, the relations had – due to the inflamed uprising in Herzegovina – escalated to such an extent that they had threatened the security of both the occupational regime and the Ustasha government. Hence, Italy decided to reoccupy the Second zone, where it repeatedly introduced the civil and military powers.

The paper rests on original materials, so far mainly unpublished, as well as on the published memoirist writings and the press of that time. The memoirist literature (thoroughly analysed and verified) was used in the absence of original materials. The described events are presented in chronological order, divided by the issues tackled; the internal integration method was applied in their presentation.

The results arising from this paper show particular features that did not occur in the wider area of Dalmatia and were specifically linked with the state of affairs within the Croatian Peasant Party and the Ustasha movement. The main conclusion is that during three months of its existence, the Ustasha government, established in the Dubrovnik District, managed to become neither consolidated nor reinforced; while disposing of as much power as the command of the Italian Army allowed it. It enjoyed a considerable amount of support from the former authorities of the Banovina of Croatia. It however enjoyed markedly less power outside of Dubrovnik than in the city of Dubrovnik itself; there, the majority of the intellectual elite joined it, and in particular many attorneys-at-law.

Keywords: Dubrovnik, the Dubrovnik District, the Autonomous Banovina of Croatia, the Independent State of Croatia, Italian occupation, World War Two, 1939. – 1941.